

х 853

Комаров Т.
Лихолиты

1905_p

Тхат Хоткевич.

Л И Х О Л І Т Т Я

— 1905 рік.

п'єса в ۷ діях

(Видання друге).

ВИНАГОРОЖЕНА ПЕРШОЮ ПРЕМІЄЮ НА
КОНКУРСІ ВИДІЛУ КРАЄВОГО РОКУ 1906.

ВИДАВНИЧЕ Т-ВО
„РІДНА ДУМКА“
у ХАРЬКОВІ.

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

ЛИХОЛІТТЯ 1905 РІК.

П'ЕСА В 5 ДІЯХ.

(ВИДАННЯ ДРУГЕ).

ВИНАГОРОЖЕНА ПЕРШОЮ ПРЕМІЄЮ НА
КОНКУРСІ ВИДІЛУ КРАЄВОГО РОКУ 1906.

ВИДАВНИЧЕ Т-ВО
„РІДНА ДУМКА”
у ХАРЬКОВІ.

1881 0508K

Високопова Катерина

1881 0508K

Високопова Катерина

1881 0508K

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Високопова Катерина

Д і я І.

Обстановка середніх достатків; три двері праворуч вікно. По середині стіл, на ньому самовар, простий сніданок; ліворуч м'яке крісло.

(Софія Павлівна сидить у кріслі. Митрофан Іванович за столом і читає газету).

Вихід І.

Митрофан Іванович. „Тоді озвіріле товпище селян за приводом чорної сотні з гвалтом та криком посунуло до хати лікаря. Ледве він показався на дверях, як майже одразу розітнулися два стріли з револьверів—і лікар упав мертвим“ *(сильно кидає газету; зодить)*.

Софія Павлівна. Боже мій, Боже мій...

Митр. Ів. Се... се... се Бог зна що таке! Ні, я цілком не годен зрозуміти, що се таке робиться навколо. Помилуйте: чоловік тільки що приїхав на село, ще саме перед тим днем читав людям маніфеста, поясняв його—і от як бачите...

Соф. П. Та його-ж не селяне убили—де ж таки у селян візьмуться револьвери? Ясно, що се гастролі чорної сотні.

Митр. Ів. *(ухопившись за голову)*. Нічого я, нічогосінько не розумію. Що се? Чи се масове божевілья, чи се одичіння якоесь часове, чи врешті кінець світа? Та се-ж ніякі нерви не витримають. Ти розумієш—я газети вже не можу до рук узяти без нервової дрожі: там забастовка, там різанина, там погроми, там аграрні розрухи. Палять, ріжуть, стріляють, топлять, б'ють!... Та Господи-ж ти, Боже мій... та що-ж воно таке?...

С. Павл. Нихоліття... *(пауза)*. А у нас у місті те-ж... негарні такі тривожні чутки ходять. Повзуть звідусюди, ворухаться... мов черваки. Приїждять хто зна відкіль і отруту приносять з собою. Де вони родяться, що їх ростить—Бог знає... І сумно так... страшно від них на вулицях... Крикне хтось—другим разом тільки оглянулася-б, а тепер—так і стрепенешся уся. В грудях похолоне, і серце б'ється... б'ється... *(пауза)*. У ночі иноді... ти спиш, а я встану і підійду до вікна. Чорна—чорна пітьма дивиться на тебе звідти... і от здається, що в ній, в сій пітьмі десь ріжуть і б'ють чоловіка. І от ніби чую я, чую, як він кричить, просить порятунку... не хоче умірати...

Митр. Ів. (*перебиває*). Е, матінко—не знати що мелеш. Зіпсувала собі нерви, то треба давати собі з ними якусь рахубу. А то так і до божевільства недалеко. Заспокоїтись насамперед треба.

С. Павл. Хто-ж має спокій тепер і чи можна бути спокійним?

Митр. Іван. Ні! Таки узяти-б їх, усіх отих „крайніх“ га... Се-ж глупо, ти повинна згодитися, що се глупо. Західна Європа скільки віків живе культурним життям, скільки боролася, боліла—і то там не мають люди того, що ми хочемо здобути собі одразу. Та хіба-ж се можливо? Ні, я з тим ніяким чином не можу погодитися і нічим не можу виправдати перед собою тої... непримиримости. На мій погляд—се дико. Термосити всю державу, розхичувати народню господарку, фінанси—і все то за—для чого? Адже-ж дали трохи—ну, й добре. Розвивайся, іди шляхом парламентарної боротьби, безкровної, неубивчої. А то-ж таки сил ніяких не стає. От хоча й би сказати про залізничий страйк. Се-ж таки не жарти—десять мільонів щоденних страт. Десять мільонів, голубонько ти моя!

Вихід II.

Катерина (*з середніх дверей*). Пані, а пані?

С. Павл. Що тобі?

Катер. А у нас щось погано...

Софія Павл. Що-ж власне?

Катерина. Та, кажуть, неначе-б то знов забастовка.

Митр. Ів. Знову?

Катерина. Та ще й надовго. Вже дуже суворо до них генерал узнявся! кажуть, звелів усіх трьох за ноги повісити.

Митр. Ів. Кого се? Що за вигадки?

Катерина. А їх, отих самих забастовщиків. Наче-б то у трьох вони прийшли до нього—давай, кажуть, твое жаловання на народ. Щоб на всіх, значить, поділити. Ну, а він не схотів та неначе-б то усіх за ноги й повісив.

Митр. Ів. Що ти там мелеш нісенітницю? Іди краще.

Катерина. Так не буде, значить, приказу ніякого?

Митр. Ів. Якого там ще тобі приказу?

Катерина. А от про м'ясо та там... таке...

Соф. Павл. Митрофане Івановичу, а йди лишень сюди (*той підходить*). А може й справді щось готується? Спитаймо Бораса—він повинен знати.

Митр. Ів. Як хочеш.

Софія Павл. Ось я тобі що скажу, Катерино: насамперед не турбуйся—то тобі все на базарі наговорили. Іди собі до кухні, роби своє діло—нічого певно не буде. Ну, а як уже доведеться закупити, то я тоді тобі скажу.

Катерина. Дивиться сами. А то як прийдеться так, як було в першу забастовку—ні тобі води, ні дров, ні хліба.

Митр. Ів. Добре, добре... Іди собі, Бога ради.

Катерина. Та мені що—хліба я про себе? *(тішлю).*

Митр. Ів. Ну, як тут не обуритися, га? Ну, нехай, буде так: установчі збори і те і се—але при чому-ж тут сметана? Який зв'язок між восьмигодинним робочим днем і тим, що я, лікар Деев, повинен сидіти без води і без хліба? І се-ж ще я, більш—менш забезпечена людина; мені не стане хліба, то я їстиму сардини—а що-ж повинна переживати вся ота дрібнота, всі оті безщасні віри люди? За що-ж вони мучаться і завіщо страждуть їх ні в чому не повинні діти? Ні, як собі хочеш, а жорстокі люди наші російські революціонери. Жорстокі і... нерозумні люди.

Софія Павл. *(тихо).* Той, хто кличе до боротьби і першим кидається вперед—не жорсткий той і не дурний.

Митр. Ів. Ні вже, матінко моя, з тим я ніяк не можу згодитися. Ти клич і нехай ідуть за тобою, і боряться нехай, і умірають навіть—але я-ж то тут до чого? Нехай вони і герої, і благодітелі роду людського, і світочі, і все таке—але навіщо-ж вони і всім у героїв поштити хочуть та ще й лають мене, коли я не хочу йти з ними разом? Я розумію революцію, я розумію найкривавішу революцію, але тоді, як іду сам, а також ті, що йдуть поруч зі мною, лінилі самохіть, знаючи куди і навіщо йдуть. А тут—здорові будьте! Я служу на залізниці, забажалося мені прибавки п'ять рублів на місяць, мені не так її скоро дали, як я то собі уявляв—і я застрайкував! І тисячі народу мучаться через мене: нема підвозу поживи, нема підвозу вугілля, нема пошти, нема зносин ніяких—нічого нема. І на кого-ж се, врешті, падає усею вагою? На адміністрацію, міністрів, самодержців? Ані трохи! Все на ту-ж саму бідноту та голоду, яка і без того страждає. Ну, скажімо по честі, що панові міністри від того, що залізниці два тижні не ходили? Неприємно, звичайно—та й годі. А от уже шевцеві Петрові та удові Оксані з чотирма дітьми—от їм так воно важенько буде, як за пуд вугілля треба тридцять копійок заплатити, а за хунт хліба шість або сім. Ні таки—дику то все... Дико і не культурно.

Софія Павл. Навіщо ти так говориш?

Митр. Із. А на те я так говорю, що не розумію всього того, що не так би, на мій погляд, слід діло робити. Не можна-ж робити революції за рахунок бідних і без того наболілих елементів. Не можна при умовинах теперішнього російського життя бути крайніми, не можна переробити мільйони людей відразу. Жалю у них, у отсих самих добродіїв наших революціонерів ні у кого нема. Є у них і героїство і все чого хочеш, а от жалю, найпростішого, звичайного жалю у них і нема. От хоча й би взяти нашого Бориса. Завіщо він усіх нас мучить? Через кого отсе ти на тій стала схожа?

Софія Павл. Не вигадуй, будь ласкав: я просто нездужаю весь час...

Митр. Із. Не здужаю... А як що шерхне—тремтиш уся. Хто не спить цілими ночами, поки він не вернеться з якихсь там своїх засідань дурацьких?

Софія Павл. Але-ж і ти не спиш.

Митр. Із. Я... гм... Я просто так... Не спиться та й годі...

Софія Павл. Ну, так само і мені не спиться.

Вихід III.

Надюша (з ліворуч). Здоров, тату (цільне). А з тобою ми вже бачилися, мамочко. Терентьева! Та що-ж не йдеш справді? Ну, й чудненька-ж ти.

Софія Павл. Ідть, ідть—чого ви соромитесь? Ми люди прості.

Митр. Із. І не кусаємось.

(Терентьева увіходить і засоромлено здоровкається. Надюша садозить її за стіл; спідають, п'ють чай).

Надюша. Ну, вже сідай, сідай, тетеря. От вона завжди так—а ще на зборах промови держить.

Митр. Із. (з жахом). Та невже? На зборах?

Над. (в тон). Слово честі!... Та ще як—всякого студента за пояса заткне.

Митр. Із. Тсс... ах, скажіть на милість Божу! І вас хто-небудь слухає?

Надежда. О, вже татко почав молоти ерунду—pardonnez moi за такий вульгарний вираз.

Митр. Із. Нічого, нічого—не соромтеся: ви-ж не на вічу. Се тільки там треба бути обережним, щоб не прогрішити проти „програми партії“. А чи не буля-б ви ласкаві сказати, до якої партії ви власне належите? Чи—як би се найкраще—яка партія має честь заносити вас до своїх

членів? Партія соціал-демократів, чи соціалістів-революціонерів, чи може партія конституційно демократична, анархисто-гімназична, радикало-реалічна? Чи руйнуєте ви державний уклад до кінця, чи може припускаєте якісь поправки в теперішньому стані? Дуже воно, знаєте, цізаво було-б усе те знати.

Терентьєва. Ми не маємо права зачислювати себе до тої або иншої партії; ми тільки готуємося до життя та вчимося.

Надежда. А що, татко, з'їв?

Вихід IV.

Покоївна. (з праворуч). Пане! Там пацієнт прийшов.

Митр. Ів. А хіба вже час починати прийом?

Пок. Еге. Вже пора (нішла).

Митр. Ів. Ага. Ну, добре—я зараз (стоючи допиває свій чай). А на мій погляд узяти-б вас усіх, а надто отих реалів, гімназдорів та гімназдорок та гарненько, як то говорить в одному водевілю, задубить манатки та березовою кашою, щоб не клопотали.

Софія Павл. Ну, ну... Будь ласка, без таких жартів.

Митр. Ів. (сміється). Passez moi cet môt (нішов).

Софія Павл. Ну, любі мої діточки, як ваші заняття?

Над. Про які ти, власне, заняття говориш, мамо? Про гімназію? Так там же й досі нічого нема.

Софія Павл. Ні, я про ваші вечірні лекції говорю. Ти, пам'ятаєш; казала мені колись, що у вас з'організувалися десятки за для помочі раненим на вулицях, і що вам вечорами лікарі лекції читають.

Над. А—ти ось про що. Ну, се у нас іде добре: ми вже уміємо перев'язувати. Хочеш, я тобі зараз покажу? (схоплюється з-за столу).

Софія Павл. Та ні, не треба. Пий краще чай.

Над. Та я зараз, мамо (біжить на ліворуч).

Софія Павл. (після паузи). А ви теж в десятку?

Тер. Так.

Софія Павл. В тому-ж самому, де й Надюша?

Тер. В тому.

Вихід V.

Надюша. Ану, лишень, Терентьєвна, ставай.

Тер. Та не треба справді.

Над. Себто як? Дшерь хоче показати матері свої успіхи хоч і не в гімназичних, але все-ж таки в науках, а ти не хочеш своїй рідній подрузі допомогти? Боже, який сором!...

Софія Павл. Та чого ти причепилася?

Над. А ну-ну—повертайся. Годі тобі теревені-вені правити *(перев'язує)*.

Софія Павл. *(сміється)*. Ну, й вирази-ж у тебе.

Над. Надзвичайні, мамусю—отсе ти вже правду кажеш. Оттак, а потім оттак, сюди... сюди...

Тер. Ні, от сюди.

Над. Дивись! А правда!... Ну, й голова-ж у сєї Терентьевої, мамо *(дзвінко регочеться)*. Ой, мамуню, голубонько! Я й забула тобі розказати! Ха-ха-ха...

Софія Павл. Ну, що ти там ще вигадала?

Над. *(реготучись)*. Ой, Боже-ж мій... Ой умру!.. Ей-ей умру!...

Вихід VI.

Митр. Ів. М-ле Деева знов паяца удають. Дивись! А се що таке? Перев'язки якісь, бінти. Навіщо се? І відкіля воно у тебе?

Над. Се з аптеки, таточку, з найпростісінької аптеки, а от ти краще послухай, що я тобі розкажу *(розв'язує бінти)*. В четвертій гімназії хлопцям треба було де-що обговорити. Ну, пішли вони насамперед, як слід гарним дітям, до директора: чи не можна було-б, мовляв, проти-законне зібрання учинити в стінах дорученої Вашому Превосходительству школи? Росповідають йому потребу, причини і все таке лише—одно слово, все як слід. А він візьми та й нагримай на них здуру: „та як ви смієте“ та те, та се. Ну, хлопці там парід добрячий: бачуть, що не розуміє дідок історичного, мовляв, моменту—так що з ним більше й говорить. Вийшли ото вони з кабінету та клац пана директора на ключ! Ха-ха-ха!...

Митр. Ів. Ох-ох-ох... Попарить добре вас нікому.

Над. Години так з чотири тяглася сходка. Огі песьки, панове надзирателі, з усіх дверей ключі витягали та приладжували, аж зубами замок гризуть—та нічого не можуть вдіяти. А хлопці радилися собі в сьомій класі скільки було треба, винесли резолюцію, одімкнули пана директора—і примусили його вислухати тую резолюцію стоячи. Ну, не молодці хіба?

Мит. Ів. Що-ж тут хорошого?

Над. Та що вже з тобою, татко, говорити! Ти-ж відомий чорносотеник: разом з поліцією погром жидівський організував. Пробач мені, моя мила подруго, що у мене такий родитель, але-ж я в тому аж ні от на стілечки не винна.

Митр. Ів. Та ти не валяй дурня, не валяй, а от скажи краще або нехай твоя подруга скаже: чи нормально отсе все? Хіба се ви повинні робити у гімназіях своїх?

Тер. Може й справді се ненормально, але рівно о стільки, о скільки ненормальні умовини, серед яких ми живемо тепер.

Над. Та ти стрівай лишень, тату. А хіба педагоги от уже як раз именно те роблять, що слід робити в гімназіях? Хіба фіскальство, хабарі, система одурманювання, вислужування перед начальством, рутинна, мертвечина—хіба то все входить до програму гімназіальної освіти? Повірь, тату, що як би панове педагоги справді те що треба робили в гімназіях, то так само робили-б і ми. Але що вже з тобою говорити! Ходімо, Терентьевна, бо з татком як з жінчиною—говорить неможливо *(сидиши)*.

Митр. Ів. *(після павзи)*. Ну, що-ж—добре ото все?

Соф. П. Що власне?

Митр. Ів. А от все те, що у них робиться по гімназіях. Те що вони облінилися, б'ють байдики в той час, як треба було-б учитися. Кричать на зібраннях, вічах, пишуть свої дурноверхі „резолюції“, ні в копійку не цінять педагогічний персонал. Яке ж се виховання? Що-ж з них за горожане вийдуть?

Соф. П. А от доживемо, то побачимо. Досі справді „горожан“ ніякше виховувалися, але навряд чи ти й сам сказав би, що той спосіб виховання добрий. Може й теперішній не буде ідеальним, але... се видно буде лише згодом.

Митр. Ів. Бач, які сентенції! Зовсім Борисови слова.

Соф. П. То що-ж як Борисови? Я і не криюся, що Борис багато де чого нового показав мені і розкрив на-демо очі *(павза)*. Нові люди наші діти... Ми не так з тобою жили...

Митр. Ів. Правда твоя, що не так. Краще ми жили.

Соф. П. Та чи краще?

Вихід VII.

Борис. Здрастуй, тато. Добридень, мамочко.

Митр. Ів. А! От і сам Топтигін-генерал від тутешньої революції. Місцева знаменитість! Найсвітліший поводатир санкюлотів—одне слово Лясаль, друге видання на гіршому папері.

Соф. П. Може сказати, щоб тобі піджарили що з'їсти?

Бор. Ні, мамо, спасибі *(п'є чай)*.

Митр. Ів. Він наситився проклямаціями, резолюціями і всякими іншими продуктами сучасного ринку.

Бор. А ти все кишиш, тату? Кинь, право: „дураков не убавиш в Росії, а на умних тоску наведеш“.

Митр. Ів. Отсе чи не ти вже той розумний? Так пригадай першу половину: „і погромче вас билі віті“ та... тее... Куди-ж пак—розумні! Ми, каже, добре повели пропаганду серед слуг: вони вже співають—як би ви думали що? „Похоронний марш“ от що. А на ділі виходить, що яка-небудь дівця, витираючи вікно, галасав на всю вулицю: „Ви жертвою палі в боротьбі рокової—что-ж ти, падлец Севка, не пішов домою“.

Соф. П. *(сміється)*. Се вже ти вигадав.

Митр. Ів. Ні, не вигадав. Або от ще сценка з натури. На вічу, встає оратор: „Товаріці! Ми здесь собрались страдательные и анамнестиче! А вот это тот самый ультиматив, который надо випереть! Согласны?—Согласны! Ур-ра!“...

Соф. П. Та що ти, що ти? *(сміється)*.

Бор. Відкіля ти взяв оттаку галіматію?

Митр. Ів. *(не відповідаючи)*. Ви восьмигодинного робочого дня хочете?

Бор. Хочемо.

Митр. Ів. А чи знає хто-небудь з вас, що заведення восьмигодинного робочого дня в Росії—се повний крах російського промислу? Адже-ж ми тоді не видержимо ніякої конкуренції! Та річ, що обходиться англичанинові або німцеві копійку або дві, нам обійдеться в 15 копійок! Адже-ж англійський майстер стоїть за чотирма станками і одразу на всіх чотирьох робить—ну, звичайно при такому напруженню він повинен робити вісім годин. Але-ж за те продуктивність роботи у нього яка! А що-ж, як наш лінтюх, сидючи за станком та дивлячись на одним-однісіньку ниточку, теж буде робити вісім годин на добу—то що-ж воно з того вийде, га?

Бор. А чому-ж се ти думаєш, що за інертність наших капіталістів повинен відповідати робітник? Нехай і наші фабриканти поставлять чотири станки—може таки й ми привчилися-б.

Митр. Ів. Так часу-ж на те треба, голубчику, часу. От і дайте-ж ви передихнути, пождіть, Бога ради. А то-ж так не можна—по щучому велінню, як мені захотілося.

Бор. А чому-ж ви хочете, щоб і за час так само платив робітник та ще чим—своїм безправ'ям, голодом своєї родини? Через що-ж во ім'я утримання паном капіталістом свого звичайного прибутку в одній сталості—ще довгий час повинна мучитись вся величезна маса російського пролетаріату? От і нехай кошти за час, потрібний для по-

ліпшення власної продукції, пануть на добродіїв капіталістів. Так і повинно бути після всіх законів, а особливо звертаючи увагу на те, що наші промисловці мають далеко більший відсоток на капітал, ніж промисловець, скажемо, західно-європейський. От в тім то й річ, тату, що всі ви звикли боятися голосних слів: промисел, промисел! А чоловік де? Адже-ж, здається, промисел для чоловіка, а не навпаки, а ви хочете чоловіка—ти тільки вдумайся, чоловіка принести в жертву бездушному богу промислу.

Митр. Ів. А ви чому в жертву того-же самого чоловіка приносите? Своїм убогому поганенькому почуттю так званого „служення суспільству“, яке у вас набирає таких глупих і пошлих форм, що відвертає від себе кожного хоч трохи мислячого чоловіка? Ви-ж граєтесь! Вам подобається бути такими „діячами“, от іменно в такий спосіб марнувати свій час, потішаючи себе фразами, що от ми, мовляв, назустріч пролетаріату йдемо, ідеї служимо. В результаті-ж бачимо не тільки самообман, але—що в тисячу раз гірше—майже свідомий обман других. Ви-ж обманете—і пролетарія того-ж самого, бо йому ані трохи не прагне житиметься від усіх ваших солоденьких теорій, та й самих себе ви обманете. А до того часу що ви наробите і наробили вже? Скільки через вас сліз пролилося—і сліз нужденних, ні в чому не повинних людей! Завіщо-ж ви всіх мучите всіми отими забастовками повстаннями?

Бор. Се боляче, тату, правда—але се часово. Навіщо-ж нас доводять до забастовок? От тепер ти подивись: ще нічого нема, ще тільки образ свободи мріє десь в тумані—а глянь навколо. Всі живуть якось инакше, инакше говорять, инакше пишуть, инакше почувають. Подивися, скільки спілок виникає що-дня то тут, то там—і хто єднається в спілки? Такі люди, яких і за людей не мали досі: спілка прачок, коміярів, спілка слуг, візників. І всі вони сходяться, говорять, сперечаються, пізнають один одного, щось починають думати, щось починають розуміти, починають жити не тільки своїми особистими інтересами. І чим далі, тим все було-б краще, люди починали-б любити один одного, наближатися до ідеалів. От бачиш, тату—а се-ж так просто називається: свободою спілок. Навіщо-ж у цих людей відбирають їх найсвятіше право—право з'єднатися? Навіщо-ж їх розганяють, б'ють?

Митр. Ів. Ну... може се й несправедливо—так що-ж з того?

Бор. Себе як „що з того“? Значить по твому так і треба?

Соф. П. Чого-ж ти нахмурився, Борисе? Хіба-ж ти не знаєш батька з його вічною системою говорити навпаки? Він і бачить і розуміє все, але-ж він озлобився.

Митр. Ів. Прошу без адвокатів.

Соф. П. А звичайно, озлобився. Та і ми всі те-ж. Адже-ж і справді, Борисе, в сій атмосфері вічних забастовок, вічних кровоспусків із самих себе можуть добре себе почувати або надто жорстокі або... дуже обмежені люди... А звичайний чоловік, з душею і з нервами повинен страждати... І може найбільше іменно ті, хто стоїть осторонь...

Вихід VIII.

Покоївка. Пане! Пацієнти прийшли.

Митр. Ів. Добре, зараз. Еге... От так-то воно, голубчики... А от ви найменше думаєте про других, коли рішаєте свої... вселенські питання *(виходить)*.

Бор. *(задумано стоїть біля вікна)*. Помиляється батько, говорячи, що ми не думаємо...

Соф. П. Але ти, Борисе... Чи розумієш ти батька? От мені здається вноді, що ти не розумієш його і я боюся того... І дивна річ! За Надюшу я цілком не боюся: вона завжди зуміє перевести на жарт, знайде до батька відповідний тон, а от ти...

Бор. Так, мамо... Я справді не вмію з ним говорити. Він денервує мене.

Соф. П. *(тихо)*. Я знаю через віщо... Тобі здається, що він не любить Есфірі.

Бор. Так, він не любить її. І се не здається мені, а я знаю те напевне. Але що найгірше—він її не любить не тому, щоби вважав її негарною людиною, а лише тому... що вона жидівка... Мамо сеж гидко.

С. П. А що, як ти помиляєшся?

Бор. Ні. Ще-ж не далі як учора він мені цілу лекцію прочитав чому я не повинен братися з жидівкою. Жидівки, каже, ревниві—і вона отруїть тобі ціле життя; жидівки неохайні—і ти не зможеш завести ладу у своїй хаті ніколи; жидівки скоро старіються, зрешті у них у всіх-занадто багато кривих—словом, він уже не тямив що говорить. І мені, мамо, боляче було слухати се з уст батька, з уст чоловіка, якого мені хотілося-б любити всею душею, от як я тебе люблю мамо... *(пауза)*. І так в усьому... Може він і розуміє теперішній рух увільнення, розуміє, що не може бути инакше, але се короткозорість, з якого оцінює, велике діло, сі рефлекси буржуазного світогляду, се дивовижне оцінювання всього з погляду розсудочно-

сти—все те дратує мене. Мені хотілося-б бачити в батькові світлого бога, високого душею ідеаліста, до якого можна було-б молитися і про якого питали-б мене товариші: а як сказав твій батько? Мені хотілося-б гарячої розмови з ним, хотілося-б ділитися кожним новим вражінням, кожним пережитим моментом—і от замість того... ся роздратованість, се взаємне нерозуміння, що доводить до повної неможливості говорити. Про віщо-б ми не заговорили—ми напевне скінчимо сваркою, бо переконання наші коли не діаметрально протилежні, то в усякім разі дуже розходяться.

С. П. Та ні-ж, голубчику, ні. Ти вузько судиш, може вузьше навіть, ніж твій батько. Ти повинен зрозуміти, що його розум не може так скоро і легко пристосовуватися до зовнішніх вражінь, як, скажемо, твій: прожиті роки, традиції, життєвий досвід—все те залишає слід по собі, і така людина вже фізично не може так скоро запалитися, як ти і тисячі подібних до тебе. Для юнака ідея, що здалася йому новою—се вже цілий новий світ, істина, яку він, я сказала-б, ковтає... Ні, ні, стривай! Я цілком не хочу сказати, що ви се робите несвідомо—ні. Ви й крикуєте, і оцінюєте, але самого запасу критицизму у вас менше, ніж у ваших батьків—і се просто тому, що ви не маєте такого досвіду, життя вас ще нічому не навчило, ви ще не опеклися на гарячому молоці...

Бор. Може. Але критика суспільних течій повинна будуватися не тільки на одному досвіді. Чоловік може прожити все своє життя в такий спосіб, що весь його досвід дасть йому врешті цілком протилежне розуміння дійсності. Через віщо-ж я повинен поважати такий досвід і отой „запас критицизму“, як ти називаєш?

С. П. Стривай. Ми вже починаємо, здається, натрапляти на спільну стежку. От я те ж саме кажу. Людину... ну, я просто буду говорити про твого батька... Не можна-ж його обвинувачувати за те, що він не так... швидко чи що приходить до розуміння тих ідей, які тобі здаються істинними. За те нікого не можна обвинуватити—адже-ж так?

Бор. Припустимо. Але...

С. П. Ні, ні... стривай (з притиском). Ну, а в останньому—різниця між тобою і батьком нема. Розумієш? Се-ж я тобі говорю, а мені ти повинен вірити.

Бор. Я... хотів би вірити тобі, мамо, але... залишимо краще сю розмову...

С. П. Ні. Ти повинен сказати, що віриш мені. Мене-ж мучать, ти розумієш, мучать твої суперечки з батьком...

Бор. Мамо. Ну, що-ж з того, як я скажу, що вірю тобі? Хіба се мої уваги змінить? Я буду вірити тобі, а факти будуть показувати мені цілком щось іншого—і яка-ж від того всього користь? І кому?

С. П. Твоє слово примусить тебе краще придивитися до батька забачити в ньому те, чого не бачиш ти зараз через свій юнацький егоїзм—а того буде досить, щоб примирити тебе з батьком.

Бор. Добре, мамо... Постараюся... *(Довга павза).*

С. П. А потім от ще що я хотіла спитати у тебе. Скажи мені—ти записаний до боевої організації?..

Бор. Ні, мамо...

С. П. Слово честя?

Бор. *(перемітаючи себе).* Се вже... недобре, мамо... Ти-ж бачила, що я не хотів тобі цього говорити, а ти... Се насильство...

С. П. А коли той, з яким я звикла говорити, не договорює чогось, то се називається обман...

Бор. *(булже).* Так чого-ж тобі треба? Скажеш мені, щоб я вийшов з боевої спілки? Щоб я-втік як підлий трує відтоваришів? Щоб кожен з них міг кинути мені в очі „ти зрадник“?...

С. П. Ні... Я не сказала-б тобі нічого... Але... у мене прибавилося... ще одне мучення *(закриває очі рукою).*

Бор. Мамочко, голубко... Що-ж мені робити? *(цілує її руки, очі).* Ну, будь сильною, будь гарною... Згадай, що у кожного з тих, хто йде до організації, є мати, сестра, а може й жінка й малі діти—але що-ж з того? Не можна-ж кинути, не можна-ж сидіти хоч би й з тобою в той час, як тисячі братів гинуть на вулицях. Мамо! На нас лежить великий обов'язок увільнення нашого народу—і світотатцем буде той, хто помислить зректися того обов'язку!

Софія Павл. А чого-ж ти від мене хочеш? Хочеш, щоб я перестала бути жінчиною, матір'ю? Хочеш, щоб у мене щезла з душі навіть любов до дітей? Коли я не говорю тобі, щоб ти вийшов з боевої спілки, то як же ти можеш хотіти, щоб я не боліла від того? Ні вже... зоставимо се так... Розійшлися наші дороги... нехай буде... як буде... Твоя доля—йти, боротися, може навіть і вмерти, а моя... *(павза; губи тремтять).* Тільки боляче почувати, що я, виховуючи тебе в дитинстві, готувала для смерти в юнацтві...

Бор. Мамо... ти й мене до сліз доведеш...

Софія Павл. Ну, й заплачемо разом, що з того. Іди сюди *(Борис сідає біля неї і кладє її голову на плече; видно, що він ледве стримує слози; Софія Павл. тихо голубить його).* Милый мій хлопчику... Коли я співала тобі над твоєю колискою, я співала, що ти будеш вільною

людиною в вільній стороні. І світлим буде твій шлях і щасливим життя... І от замість того—ні хвилини спокою, роки тривожного життя без сім'ї, без тепла... Арешти, в'язниці і врешті може навіть смерть... на барикадах, а ще того гірше—на вулиці, від кулі п'яного драгуна з-за кутка. Що-ж буду почувати я, коли тебе принесуть закріпавленого, холодного... і положать... І підбіжу я до тебе, молодого, захочу поцілувати, а ти... безмовний...

Бор. *(схвильовано і швидко виходить).*

Софія Павл. *(довго плаче; застогнувши).* Навіщо я його стурбувала?... Ах, як се глупо... як се глупо...

Вихід IX.

Панетіа. Пані...

С. П. Що тобі?

Пан. Все не знаю що його й робити. Страшно жити тут. Катерина каже, що кидає все і пішки йде до дому, на село. Другі теж... Половина слуг у нас у дворі тікають до дому. Таке тут буде, кажуть, теж, що й не доведи Господи.

С. П. Що-ж кажуть?

Пан. Та ніби-то з гармат будуть стріляти. А забастовщики оті, бунтовщики, значить... так як хто не хоче до їх приєднатися—вішатимуть або стрілятимуть. А крамниці пограбують.

С. П. Не вірь ти отим балачкам. В усякім разі бунтовщики, як ти їх називаєш, ніколи вішати нікого не будуть і крамниць грабувати теж... Може військо й буде стріляти безвинних людей на вулицях, то інша річ, але щоб робітники грабували крамниці або вішали тих, хто з ними не згоден—не вірь ти тому.

Пан. Та страшно все-ж таки...

С. П. Хочеш їхати—їдь, я не держу тебе. Як тобі здається кращим, так і роби.

Пан. А ви, пані, як порадите?

С. П. Я не знаю, право, що тобі сказати... На мій погляд так бігти, нічого ще не знаючи, не слід. Подивись, як буде далі; і коли вже справді тобі буде так страшно—виїзжай, я поможу тобі.

Вихід X.

Есфірь. Добридень.

С. П. Здрастуйте, голубко! Як я рада, що ви прийшли *(поклопика тіла)*. Ви зараз же муsite допомогти мені. От тільки-тільки перед вашим приходом я так... по бабському новелася, що навіть самій те-

пер сором. І сама знервувалася і Бориса, здається, до сліз довела. Підійть заспокійте його—ви се вмієте.

Есф. Що-ж з ним таке?

С. П. Та нічого. Глухо я себе вела та й годі.

Есф. А де-ж він?

С. П. Мабуть пішов до себе.

Есф. *(іде наліворуч і зустрічається з Борисом).* А, от і він! Здрастуй. Що се з тобою?

Вихід XI.

Бор. *(здивовано).* Що власне?

Есф. Та от...

С. П. Се я Борисе, винилася перед Есфірью. Мені здалося, що я тебе дуже стурбувала...

Бор. *(обіймаючи матір).* Ех, мамко, мамко. Хороша ти у мене людина—і люблю-ж я тебе!

С. П. *(усміхаючися).* А кого більше?

Бор. Та як тобі сказати... Звичайно, з одного боку... Ну, от ти вже мене цілком засоромила.

С. П. Ох-ох-ох... Воно все-б гаразд, як би тільки ви не були так безбожно, так необачно молоді.

Бор. Нічого, мамочко! За те-ж як нам усім добре буде! І батька в свою віру обернемо.

С. П. Добре, добре... А от мені треба було-б знати, чи готується у вас нова забастовка?

Есф. Готується.

Бор. Бачиш, матусю... Власне, трудно сказати. Пролетаріят, звичайно, завжди рветься до бою, але треба ловити момент—а се залежить від багатьох організацій, від ходу справи, від подій і взагалі від великої суми причин. В усякім разі можна сказати одно—загальна забастовка на черзі.

Есф. І погроми чорної сотні теж на черзі.

Бор. Ну, то ще ми побачимо.

Есф. Що-ж там дивитися? Хіба не траплялося так, що в одній частині міста барикади та революційна боротьба, а в другій—вакханалія темряви: патріотичні маніфестації „з портретом“ та розбивання халуп жидівської бідноти.

Бор. Наша робітницька організація не допустить.

Есф. Вона може не мати часу.

Бор. Та що се ти справді, Есфірь песіміста такого удаєш із себе сьогодні?

Есф. Єсть причини...

Соф. П. В усякім разі ясно одне: що мені треба розпорядитися закупкою де-чого на всякий випадок (з усмішкою). От певна вигода мати сина революціонером: бодай знаєш завчасу, коли треба м'ясо купувати (*виходить в середні двері*).

Бор. Що се ти, Есфірь, взялася так наврочувати сьогодні?

Есф. Серйозна справа.

Бор. Що таке?

Есф. Завтра о восьмій годині вечора в Торговому перевулку в „Центральному трактирі“ купець Седов та отой відомий мошенник, околочочний надзиратель Печений, впорядковують чорносотенний мітинг, на якому будуть обговорювати плян вибивання жидів та інтелігенції. Наші довідалися про те, знають пароль—і організація доручила тобі з Антоном іти на се віче, щоб вивідати все.

Бор. (*пава*). Ну, що-ж—добре.

Есф. Дивись, Борисе—діло серйозне. Будь обережний, Бога ради.

Бор. Добре, добре. А пароль?

Есф. Пароль—„отечество“.

Бор. Гм... Саме підходящий.

Есф. А одежа у тебе є?

Бор. Знайдеться.

Есф. А то дивись—може треба?

Бор. Ні, ні—нетреба.

Есф. Потім ще ти повинен наліпити вуса, а Антін перев'яже собі зуби хусткою.

Бор. Е... Ото вже не люблю я тої парікмахерської конспірації (*ходить*).

Есф. Ні, вже, будь ласка. Там же повно буде шпигів, а тебе ж вони добре знають. Навіщо-ж се?

Бор. (*потираючи руки*). Ех, ловко буде, Есфірь, як що нам удасться розладити їхні пляни. Я дуже радий, що сю справу доручено власне мені. А признайся, Есфірь: ти напевне радила замість мене послати когось другого. Адже-ж я вгадав? Правда?

Есф. (*засоромлено*) Правда...

Бор. Ай-ай-ай!

Есф. Мені було ніяково... перед собою, але... що-ж я мусіла робити? Та я не настоювала, Борисе, право...

Бор. „О, женщины!—сказав хтось—і він був правий“...

А я люблю, Есфірь, се хвилювання, се замирання серця в хвилину небезпеки, сю потребу не стерятися в кожний момент. Чуєш що живеш! Чуєш в собі кожний нерв і кожен мускул. Есфірь, глибоко! Давай пограємо.

Есф. Ніяково чомусь грати під такий час.

Бор. Ну, що ти, Есфірь... Се вже занадто. Хіба можна викидати таку, чисту, таку божественну красу, як музика? Вона ж підносить нас, робить благороднішими. Ех, Есфірько... Ми зріднилися з тобою. Релігії у нас різні, але віра у нас одна: се віра в чоловіка, в те, що він перестане бути звірем і сам здобуде собі кращу будуччину. Але нас з'єднало не тільки се одне, а й ще багато річей і між иншими — музика. Чиста, благородна... оттака як ти. Чому ж не пограти нам і сьогодні, поки ми ще вкупі? Хто знає, що буде завтра... Все може трапитися і як знати. Есфірь... може ми граємо... останній раз в життю...

*(Ідуть наліворуч. Скоро звідти чути звуки „Légende“ Венявського. І сто-
путь і жаліються... Тихо входять мати, зупиняється біля одвірка, слухає
і... ледве чути плаче. Завіса тихо опускається і падає на місці перед алтарем).*

Д і я ІІ.

Брудний трактир. Ліворуч буфетна стойка; праворуч вікно. Столики поставлено до стін біля стін. Багато народу, усяких побитих, обірваних, брудних людей. Хвалькуваті обличчя, хвалькуваті розмови; все брудно і часом огидливо добродушно. Гармидер, пісні; чути іноді звуки гармоніки. Де-хто на підпитку; а де-хто й зовсім п'яний. То виходять то приходять; товпляться біля стойки, п'ють, закушують. Декілька чисто одягнених: приказчики, різники, дрібні торговці; ті сидять за столиками і п'ють за готівку. Біля хвостів двоє одбирають паролі; бігас, струбуючи патлями, хлопця „половой“ 1)

Вихід І

Група біля буфетної стойки.

І. Митрич—дай... Дай, ради Бога... Чуєш, Митрич?

Митр. (відмахується рукою).

2. Ех, гордий ти став, Митрич, як я на тебе подивлюся.

І. (піджаплює). Воїстину, воїстину! Не гордись, Митрич, не гордись, голубчик. Знаєш, як у священному писанію сказано: Господь гордим противиться, а смиренним дає благодать.

Митр. Воно й видно, що тобі благодать припала: бач, п'яку як окровили—любо й глянуть.

І. В ранах преболе і палицями біен бих і навіть каменями наметан бих. Ну, та то все пусте діло, а от ти, Митрич, дай...

2. Та дай уже йому, Митрич. Адже-ж бачиш—кортить чоловіку.

І. Радованіє бо серця і веселіє душі вино піємо во время прилично... і я... той... не можу...

3. Та ти, пудро, якого чорта маніжишся? Не дуже носа закомпилуй, а то...

Митр. А то що?

3. Та нічого: набьемо морду та й годі.

Митр. Се-ж хто бить буде?

3. Та хоч би й я.

1) Ся сцена повинна робити вражіння повного життя. Не дивлячись на безпечність шумляву, яка то побільшується, то затихає, треба щоб до найменших відтінків було чути окремі розмови. Те, що робиться в одній групі або стороні, захоплює лише найбільших; все останнє живе своїм окремим життям. Кожний статист повинен грати.

Митр. (розмахнувся з усієї сили ударити, але той ухилився). Ах ти стерво погане! Та ти знаєш, з ким ти говориш? Падлина ти вонюча! Та я скажу слово, то з тебе й кісток не останеться падлюко!

3. (відходячи). Я тобі! Я тобі покажу! Я тобі кишки випущу, діяволі товстопузому! Краще й не виходь з дому, анахтемська душа-Убью! Живий не буду, а камінюкою голову провалю.

1. Ракло ти, мерзавець! Богатство твоє ізгні і ризи моє по-доша! Злато твоє і сrebro пзоржаве, і сам ти, чортів син, пропадеш як собака. (довго ще грозять обом).

2. Та годі вже вам, годі... Ну, що там...

4. Ти, Митрич, тільки не сердься. Саме ото твоє найкраще діло — не сердься. Дай уже їм хоч по оттакенькій. Все одне приказ буде щоб давати, значить, на казньоний щот.

Митр. Попогрози, попогрози, мені!... Ну, от як приказ вийде, тоді й дам, а доти — пийте за гроші. Чорти ви репані! Бусурмени! Вам тільки дай волю, то ви нап'єте-наїсте і на сто рублів. А в казни теж гроші не дармові — як то ти своєю головою думаєш!

4. Все одно-ж приказ буде.

Митр. Не дам. Сказано — не дам, значить не дам. Вийде приказ по-п'яшці кожному давати, то й по п'яшці дам. А може скажуть, щоб і зовсім без горілки.

Голоси. Ну, того вже ніколи не може бути.

Друга група.

1. Мені вже не первина: я ще в Кишиньові діявував. Нас вісім чоловіка було, начальників! Ну, тільки поприбивали товаришів. А одного, так уже вийшло, що і в острог засадили.

2. Як же се?

1. Та вже така лінія підійшла. Еге... Ото люде були так-так... Не такі, як отце... Хіба се патріоти? Коли ти патріот, так у тебе кулак щоб був о! А то що...

3. І по багату заробляли?

1. Та як де. Де справник нічого собі чоловік, там добре, а де падлюка попадеться, так казёне жалування не дуже, а все більш на крамниці напірають: ви, мовляв, з крамниць поживитесь. А воно те-ж діло таке: як встиг — добре, а як не встиг — от тобі й зась. А особливо як начальником бути: тут уже беззупинно підставних треба мати, щоб віднєсили, значить, куди. Бо сам ото розпорядок даєш, командуєш — де вже там присліжувати. Другі поживляються, а ти більше так, із чести робиш.

4. Що вже там за честь, як нічого їсти!

1. Пхе—обіззавсь! Та можеш ти то взяти, що зо мною сам поліцейстер за ручку здоровкався! Я раз козаками командував, як один офіцер відмовився.

4. Кажі!... Твоя вралà, моя не розбралà! Знаємо ми добре: сьогодні за ручку, а завтра по шапці.

1. Ну, се може кого другого так, а зо мною дзуєки. Се вже хто як себе повести зуміє.

Третя група.

1. (*продас піджак*). Та купи, якого чорта. Тридцять копійок.

2. Тридцять? Так піди ти раньше до матері на переділку.

1. Ну, давай четвертак та йди к бісовій матері. Чуєш ти, гугнявий!

2. Злот.

1. А отсього не хочеш?

3. Ёй ви! Що ви там базар завели!

4. На товкучку чи що понали?

5. Та купуй, Мишка! Чого там.

2. Ану, лишень, без атютантів.

5. Ну, як знаєш. Я тобі добра бажаю—у воду штовхаю, а ти зло помниш—на верх лізеш.

Вихід II.

П'яний робітник (*увиходить, співаючи*).

Вставай, подимайся, рабочий народ!

Вставай на боротьбу, брат голодий.

Ех, сукиного сина—живи, не тужи. Правду я говорю?

Вартові біля дверей (*кидаються за ним*). Ти хто такий? Відкіль! Як пароль?

П'яний. Пароль? Який пароль? Братіку... Помремо всі їй Богу...

Вартові. Та ти зуби не заговорюй. Пароль як? Хто ти такий?

П'яний. Я?! „Руський рабочий!“ Прол-лета-рія! І йди ти від мене під три чорти, бо зайшов я сюди вишити, посидіти...

Вартові. (*б'ють його і викидають*). Ну, так ось тобі, ось тобі! Не швандай куди не слід, не швандай.

П'яний. Ратуйте! Зарізали! По якому праву?

Четверта група.

1. Отся пісня, що він затягав, настояща бунтівницька. А то єсть іще похоронний марш, варшав'янка.

Мужик (*підходить до них*). Господи, Боже мій... Що-ж се тут робитимуть?

1. А ти як сюди понав?

Муж. Та мене Степан підмовив. Він з нашого села, ну тільки давно вже щляється по всяких усядах. А я отсе теж на заробітки прийшов, стрів його—ще й на квартиру укупі стали. А тут роботи немає—прямо хоч помірай. А Степан парубок пронозистий—вогонь і воду пройде і назад вернеться—і каже мені: хочеш заробити? А чого-ж кажу, й не так? Ну, так іди-ж ти, каже, завтра в трахтир, а як будеш увіходити в саму серединау, так тебе спитають... той, як його... ну... слово таке... Так ти скажеш „отечество“. От тебе й пропустять. А там уже побачиш.

2. (з презирством). Мазниця!

3. Очкур загубив!

1. Добре, добре! Помовчуй тільки, дядінька.

Муж. Та страшно... Щось ви люди... якісь чудні.

4. Босяки нещасні—правда, дядьку? Ех, гоць воздохни, доскуття возрадуєш!

1. Стрівай! Заробимо—в баркат ноги будем завертати.

П'ята група.

1. Де ж ви його добили?

2. Та біля Хвіладельхвії.

1. Ну, як же?

2. Рублів по шістораста на душу прийшлося.

3. (свистить, не бовіряючи).

1. Що—не вірні? Та будь я трижди анахтема на сьому самому місці...

4. Лафа людям!

1. Дуракам щастя.

Шоста група.

1. (з третьої групи). Та де-ж воно ділося? Украни! Ах ти сукин син, будь ти трижди проклят, анахтемська твоя душа.

2. Кого ти лаєш, хохляка?

1. Та того сукиного сина, що спинджака украв.

3. Уже підчебучили? Здорово!

4. Хо-хо! Свиснули? Ех ти, хахля-махля, широка штани.

2. Тут народ аховий. Не дуже-то свою вершу роззявляй.

5. Еге! Оттут було, вертілося та чорт зна де ділося—правда, хохол? Не доварили, брат, іще тебе.

1. А щоб він йому в нонерек горла став, собаці! (навколо сьог).

Вихід III.

1. *(кричить увіходячи)*. Митрич! Мать твою за ногу!

2. Дивись, дивись! Митька! Який джикільмент!

1. Хо-хо! А ти як собі думав? *(навприсідки)*.

Как нашої бабуське дев'яносто лет,

А молодушке году нет,

Ай люлі! Каравул! Батюшки мої, мої!

Все разбой, разбой, разбой—матушки мої, мої!

3. Де ти такий сакрамікішон доп'яв?

1. *(підморгує)* «Било дело под Полтавой» *(свертає кишені)*. Але що-ж се воно виходить? Непостижимої slučaj дієвительности! Чи бачили ви таке? Гаманець у других штанах забув. От бач, як воно нагано великий гардірон заводить.

Митрич. А чи єсть вони ще у тебе другі штани?

2. У нього, дядьку, в одному кармані воша на аркані, а в другому блоха на цепу.

1. *(б'є його по плечі)*. Ех ти, Павел, Павел—держись своїх правил *(до Митрича конфіденційно)*. Митрич! Дай до окремого столика.

Митр. Піди другі штани одягни.

1. Так значить, не даси? Ну, і нехай тебе, коли так, чорти на двадцять сім частин роздеруть *(кричить в усю глотку)*. Охрине! Охрине! Де-ж ти задівався? Давай мінятись! А ти, Митрич, свиня в перепльоті, от я що тобі скажу.

Вихід IV.

(Увіходить Борис, говорить на вухо паролі, веєтасється по сцені і взагалі приймає участь у житті юрби).

Сьома група.

1. По вісімнацять копійок ложки срібні продавали! Черевички жіночі по три, по чотири гривеники йшли. Рибу за три копійки таку можна купити, що ти й не бачив зроду такої.

2. Ех! От добро! Як би й тепер так.

3. Тут, кажуть, до крамниць не допустять. А щоб газету та квартири...

4. Ні... Жидівські мабуть можна... крамниці.

1. А як же инакше? Коли лавок не дадуть, так і братись нічого. Що у тієї антилігенції знайдем? Шмаття одне. Ні, так воно не буде. Та ти відкіль се чув, що крамниць не дадуть?

3. Кажуть—а я хіба знаю? За що купив, за те й продаю.

1. А ти роззяв рота та слухай. Не може того бути. Що-ж вони нас дурити хотять? Так не на такієських напали. З-за однієї антїлігенції нема чого й братися.

Вихід V.

(Увійходить околдочний надзиратель; до нього кидаються).

Голоси. Ваше благородіє! Слава Тобі, Господи! Будьте отцем милостивцем! Розрішіть по чарці. Митрич без приказу не дає.

Окол. Та стривайте, чорти ви репані. Що таке? Нехай один говорить.

1. Та от випити-б треба, а Митрич каже: не було приказу.

Окол. А ви вже до того допилися, що й чарки вже не можете купити?

2. Правда, ваше благородіє. Голяки! Ракли нещасні.

3. А сам багатир!

4. Прямо на всю губу!

2. Чого ти? А може у мене в кишені сто рублів єсть.

3. Сто бліх.

4. Не дурно бичків сьогодні на вулиці підбирав.

1. Та годі вже вам чорт зна що верзти: во многомагоманіє єсть спасенія. Ваше благородіє—респорядіться.

Окол. *(підходить до стойки).* Здоров, Митрич!

Митр. А!... Салхвет вашій милості! Тищу літ жити, Семене Михайловичу. Як вас Господь милує? Жінка як, діточки?

Окол. Та нічого собі, потроху.

Митр. Отсе бачив я недавно вашу супругу на паперті св. Михайла. Ну, й хустка-ж на них коврова була—се прямо особенний сорт! За багато купили?

Окол. *(сміється).*

Митр. *(теж сміється).*

Окол. Жінка тепер уже на шлянку переходить.

Митр. Що-ж—світова річ. Посада у вас почесна, то вже й жінку треба одягати як слід *(діловим тоном)*. Ну, а як же воно буде з отсими безштаньками? *(киває на товпище).*

Окол. Ти видай вже їм по парі, огірок там або що та хліба—ото й буде з них. Чого там з ними панькатися?

Митр. По тій же самій ціні?

Окол. По тій же самій.

1. Ваше благородіє! Щось скупо сьогодні.

2. Розорилися-б хоч попоїсти.

3. Адже-ж не своє.

Окол. Ну, а ти там легше—не своє. Мушу-ж я з присяги каззоні гроші берегти. Вам тільки дай, так ви й слона з'їсте. *(до буфетчика)*. По парі, огірок і хліба.

Митр. Слухаю.

Окол. Та за тобою те-ж треба поглядать. Ей Федорчук!

Митр. Ображаєте, ваше благородіє.

Город. *(перехоплений підбігав і робить під козирок)*. Чого звольте?

Окол. Дурень. Коли ти в штацькому, так честь не віддають та ще до порожньої голови. Добре, що тут свої люди, а як би ти мені на вулиці таку штуку устрегнув?

Город. Винават, ваше благородіє.

Окол. Гляди мені. Стань тут біля стойки та придивляйся, чи вірно буде буфетчик записувать.

Город. Слухаю, ваше благородіє.

Окол. Скільки вас тут?

Город. Дев'ять чоловіка, ваше благородіє.

Окол. А на вулиці єсть?

Город. Єсть, ваше благородіє.

Окол. Ну, гаразд. Так гляди-ж *(підшов)*.

Голоси *(у сід)*. Спасибі, ваше благородіє! Дай Бог здоров'я! Подавився-б, сукин син, двома чарками.

Митр. *(стукав пожею по тарільці)*. Ей ви, голоштанники! По дві чарки, огірок та шматок хліба. Підходь хто хоче.

(Говнище з криками кидається до стойки.)

Митр. Та не разом! Не разом, прохвости! Стойку перевернете! Становись у потилицю.

2. Та годі вже тобі, Митрич, знущатися.

Митр. *(кричить)*. В потилицю стаючись. А то не дам нічого.

(Становляться з жартами, стусанами; Борис теж.)

Митр. *(тихо до городского)*. Що-ж ви й справді тее?

Город. Свої люди.

Митр. Скільки?

Город. Та карбованця дасте.

Митр. Багатенько.

Город. Чого там! Пишіть більше. Ви думаете, він мало заробить? Ого! Бач распорядився, щоб по парі та огірок, а сам узав по карбованцю на пику. Знаємо!

Митр. Діло таке... А поліцейстер мабуть і по трояку запише. Так ви пожалуйте за окремий столик: я вже вам прикажу подати чого-небудь гарненького. Пожалуйте, пожалуйте. Ахвонька! Накрий столика (до юрби). Ей ви, тихше там. Ну що—стали?

Голоси. Стали! Готово! Як слід!

Митр. Як будете пити: чи по дві одразу чи по одній, а потім ще?

Голоси. По дві! По дві одразу! Ні, по одній. Нехай як хто хоче! Як хто хоче!

Митр. Ні, так не можна. А як я потім узнаю, чи дві ти випив чи одну—на морді у тебе не написано.

Голоси. А так, так. Се вже правда, Мятрич. По одній! По дві. по дві! У нього одна як наперсток. Її не почуєш як і проковтнеш. Мов муху проковтнув. По дві! По дві одразу! По дві іде.

Митр. Так по дві?

Голоси. По дві! Кінець.

Митр. Ну, нехай буде по вашому. Підходь.

(Підходять; жарити, сміх, лайка. Ті, що сиділи за столиками, так і зостаються).

Перша група.

1. Наша крамарня на поганому місці стоїт—саме в жидівському сусідстві. І з того боку і з другого.

2. От, значить, треба діло добре обмізкувати, щоб помилки не вийшло.

1. Еге. З окуратором ділом треба робити.

3. Хрест написати.

2. Ну, брат, одного хреста мало.

4. (молодий). А в той раз Іцка узяв та й написав хреста на вивісці. Ха-ха-ха. Там стоїть Шмулензон, на вивісці, а він—хрест. Се вже, значить, у нього мозок раскарачився.

2. Так, так. На один хрест надії мало—треба щось цогоще вигадати.

4. А Порхвишка, Порхвишка! Як красний крам розбивали, так він своїх хлопців послав у ту гуцу. Ну, воєни йому й натягали краму. А тепер торгує.

3. Хіба він один так?

1. Чому й не поживитися, як є спромога. На те й торгівля.

Друга група.

1. **Різанин.** Я за царя усякому голову зверну!

2. Огі прокляті сицилісти людей ріжуть, сукини сини. Як була халера—скільки вони народу вигубили? Мені сам один піп розказував як йому велено: ховай, кажуть, живих, а то тут тобі й самому кінець.

3. І що-ж—ховав?

2. А як же! Своя сорочка ближче до тіла. Траплялося так, каже, що він іще етогне, а ти його кришкою надавляєш.

3. Ах ти Господи!

4. *(спартий, злюбний).* Ні Бога у них немає, ні царя. От у нас стоєв один студент на квартирі. Ну, хоч би тобі лоба на ніч перехрестив: та й і повадиться, як пєє який, прости Господи.

1. А царя хто убив? Вони. А за що? За те, що він кріпацтво скасував.

2. Вони, бач, хотять, щоб назад нас у кріпаків повернути. Ні вже, брешете, сукини сини!

4. Бать їх! Студентів отих самих та жидів.

(Гі, хто винив, закушують; сидять, ходять, їдять).

6. Охо-хо! Бриком пішла!

5. Дай закурить.

7. Заграла по жилах.

(затягає) „Тічють реч-і-ка, тічють Вол-и-га“.

1. А ну, не задавайся.

2. А хіба що?

1. Та нічого—дам разά та й годі.

2. Фють. Не лякай молодицю рогацем; у матері живши, вона й кочергу бачила.

1. Та чого там лякать? Кого лякать? Тебе чи що? Чи багато тебе під землею, а над землею щось не видно.

2. Не бачив ти, мабуть, жижі, від якої штани рижі — так я покажу. У мене недовго.

1. Ну, от на... візьми *(б'є його).*

2. Приймай назад *(б'ються).*

Голоси. Лупи, лупи! Ей ти. Долгуша. Тобі-б на печі сидіти! А ну-ну! а ну-ну! Підвалюй! Так, так! Підсажуй! Го-го-го!

(Один танцює з овірком в одній руці, з хлібом у другій).

Ех, бабушка ти Марковна —

Ні в тібе лі спина бархатна.

4. Здорово, Митюха! Здорово! Маладця!

(Ще двоє ідуть танцювати, один частить.)

Ох і что же то за штучка била, да,
 Что курица да бичка привела, да,
 Парасьоночек яічко ісьнос,
 На високую палічку паньос,
 А безрукій то яічко-узял,
 Да безштаному в карманчік паклал,
 А слепой да ето увідал,
 Тіхо на ухо глухому сказал,
 А безногій у пагоню пагнал,
 Голомозаво за воласи паймал,
 У безштанаво яічко атнял,
 Галапузому за пазуху паклал:

5. Іха! Іха-ха!... Ех, дівчат би ще сюда! Підожди, будуть. Бий, братця, вікна.

(Гвалт, крик доводять до апогею; гармоніка визкотить, дим і чад.)

Вихід VI.

(Увійходить околдочний надзиратель, з ним двоє городових у формі; городовик, що частувався за окремим столиком, наміряється незаметно пройти до буфета).

Окол. Ей, ви діяволи! Он бач яке завели! Ану-бо годі.

Обірванець *(цілком п'яний)*. Ти думаєш, опричнику, що ти мене за чарку горілки купив? Ти думаєш, що я разом з отсими хуліганамі піду інтелігенцію бити та студентів? Ні, брешеш, сукин син! Я сам був студентом! Я дворянин Смоленської губернії.

Окол. *(відкидає його при́з з дороги).*

Обірванець *(кричить)*. Кар-равул! Стьопа, Стьопа! *(кидається до околдочного і валять його з ніг)*. Поліція! Бий поліцію! Бий падлюк! Вони кровопивці. По указу імператора Петра Великого!

Окол. *(озвірів)*. Городові! Сюди! *(свістить у свою свиставку)*. Бийте його! Хапайте його! А... Начальства не признавать! Бий його в мою голову! Ага, прохвости! Ага, сукини сини! Я вам покажу! Я вас всіх переберу!

(Робиться якась каша з людських тіл; видно тільки, як підіймаються кулаки, шаблі городових — і вся ота купа вивалюється в двері, половина чікає за ними. На сцені стає більш-менш тихо, чути окремі байдужні фрази).

2. Надають йому тепер по саме перве число.

4. Та воно так...

3. Не налазь на начальство.

5. І віткіля він такий узявся?

6. Дворянин бач!

1. Шантрапа.

(Біля стойки на одному місці товчється п'яний і вже двадцять разів підняв голову і говорить: „Хоч ти й Митрич, а дурак... А ще я тобі скажу — хоч ти й Митрич, а дурак... Ось яке воно діло виходить“. Буфетчик не звертає на нього уваги. Тим часом за сценою шум починає затихати; дежто вже вертається, чомусь радіючи).

3. Ну, й насилали-ж.

4. Ох і здорово-ж били — прямо страсть одна.

5. А він: то кричав, а то вже тільки — ох... ох...

2. А йому підвалюють, а йому підвалюють.

3. Крови скільки вийшло, братця мої.

6. (вбігає). Повезли вже, повезли.

7. (вбігає). Прямо як собаку кинули на дно та й понерли.

2. Куди повезли?

7. Та в участок — куди-ж більше.

8. (вбігає). Вже не видно! Коняка попалася добра.

Вихід VII.

Окол. (оправляючись та обтрухуючись після бійки). Я! вам покажу! Я вас успокою! Кишки з вас повимотую та на ноги накручу! Мовчать! (затихає).

Голос (біля стойки). Митрич, мати твою бабкою була.

Окол. Мовчать, кому кажу! (стає тихо). Ви знаєте навіщо вас сюди зібрано?

Голоси. Знаємо, знаємо. Так точно, ваше, благородіє.

1. (підходить). Ваше благородіє! Я діло могу понимать: я ще в Кишиньові работав. Дозвольте...

Окол. Мовчи, тебе не питають.

Хтось (пошептом). Криве Око! Криве Око! Чи будеш пити, чи ні?

Окол. Хто там Криве Око? Як дам, так сам окривиш.

Мужик. Ваше осіятілство? Заспокой ти мою душу. Що се тут робиться? Навіщо нас сюди зібрано?

Окол. А ти хто такий?

Муж. Та бач, ваше благородіє, я не тутешній. Прийшов отсе я, значить, на заробітки, а тут...

Окол. Та сюди як ти попав? Хто тебе привів?

Муж. Семен...

Окол. Який Семен?

Муж. Та наш Семен, артемівський.

Окол. А прізвище його як? От мужа.

Муж. Його? Безпалий його прізвище, Безпалий..

Окол. Безпалий? Не знаю. Федорчук!

Городовий (підбігає). Чого звольте, ваше благородіє?

Окол. Ти Безпалого Семена не знаєш? Та взагалі, що оцеї дурень тут меле?

Город. Ей ти, слухай. Де твій Семен живе?

Муж. А на Гійовській вулиці.

Город. Се мабуть Косоворотка, ваше благородіє.

Окол. А! Так се він тебе прислав?

Муж. Та він же, він, ваше, благородіє.

Окол. Ну, се добрий організатор. Так власне що-ж тобі треба?

Другий городовий (обігає). Ідуть, ваше благородіє!

Окол. Ідуть?

Другий город. Так тошно, ваше благородіє.

Окол. Ей ви, армія! Ану лишень тихше. Смирно! Ей ти, художник—годі тобі плямкати.

Вихід VIII.

(Увійходять Седов та Печений; Седов роздягається, йому допомагають двоє городових; Печений проходить прямо до буфета і про щось там радиться з Митричем).

Седов. Ху, Господи... Упарився...

Окол. Може вам чого небудь холодненького?

Сед. Ні, не турбуйтеся.

(До нього підходять деякі торговці).

1. Як ваше здоровячко, Іване Яковичу?

Сед. Та так собі потрошку, хвалити Бога. А як вас Господь милує?

1. Нічого, дякуючи Христу. Живемо та хліб жуємо.

2. А ви все трудитесь, все трудитесь.

Сед. Та що-ж! За царя-батюшку і голову свою положити радий.

3. Як Козьма Минин Сухорук, що в історії пишеться.

Сед. Де вже нам...

Печений (підходить). Ну, що-ж, Іване Яковичу—починайте або що. Поперед ви, а потім я.

Сед. Та що ж... з Божою поміччу.

Печ. Ви може на тубаретку стали-б?

Сед. Ні, навіщо ж... Я так.

Печ. Та воно виднійше вас буде. І більше чутно.

Сед. Важенький я... невдобно...

Печ. Нічого—вас держатимуть. Ей! *(підбігає городовий)*. Ще одного! *(підбігає другий)*. От допоможіть купцеві на тубаретку злізти та піддержуйте його.

(Городові допомагають і потім весь час піддержують).

Сед. *(влізши, витирається хусткою)*. Припікає...

Печ. *(до дверей)*. А ви там—нікого більше не пускайте. З паролем, без пароля—все одно *(розмовляє з Седовим, котрий напугався до нього)*.

Вихід IX.

(Увійходить Антін).

Вартові. Куди, куди! Назад! Не велено пущать.

Антін. Як не велено? У мене пароль єсть.

Варт. Все одно—не велено. Вараз приказ вищий.

Ант. Та що ти мелеш? Пусти *(виривається)*.

Варт. Ну, брат—ти не дуже. А то й по морді получиш.

Околот. Що таке? Чого завелись?

Ант. Та от, ваше благородіє, не пускаєть.

Окол. А ти хто? Відкіль?

Ант. Я царю-отечеству слуга і пароль знаю.

Окол. *(підзорливо)*. Та сам ти хто такий?

Печений. Семене Михайловичу! Та киньте! Ідіть сюди.

(Околоточний підбігає, а Антін, показавши дулю вартовим, проходить прямо до Бориса).

Ант. Здоров був, Іване!

Бор. Здоров. Чого спізнився?

Ант. Діло було.

(Згодом вони сідають ближше до авансцени).

Окол. *(балакає з Печеним)*. Добре... добре... Розумію... Слухаю... Буде зроблено *(іде до дверей, але потім, подумавши, вертається, підмаює до себе городового і шепоче йому щось на вухо, показуючи на Бориса та на Антона; городовий все киває головою, околоточний уходить, а городовий починає отжекти за товаришами)*.

Печен. Ну, з Богом, Іване Яковичу. Починайте.

Митрич. А ви, ваше високоблагородіє, може закусили-б трехи?

Печен. Не вредно, не вредно *(ідуть у двері, що за стійкою)*.

Митр. *(на виході до хлопця)*. Поглядай.

Сед Братця, православні християне! Що воно таке навколо нас робиться і як то все розуміти треба? Через віщо руському чоловікові так погано жити на світі стало? Хто йому поперек шляху став? Чому се царь наш, батюшка, невеселий? Хто його душеньку, суностат, засмутив? А від того все те, братця, від того, голубчики, що на нашій землі християнській багато всякого сміття набралось. От як вони нападуть чоловіка і гризуть і гризуть його—от так і нас напали вороги наші, суностати. Роздобрились ми дуже. Добрий єсть руський чоловік. Хто хоч приходить до нас—усім двері одчинені. Жид ти, лях, вірмен—все одно. Приходить до нас, їж, пий разом з нами, багатій з нашої землі. Прийде він до Росії без штанів, від голоду живіт підвело, а дивися через рік, через два—то вже ти його голою рукою і не достанеш. Та як би-ж він багатів та ще в умі держав, що я на своїй землі хазяїн, а то-ж таки ні. Прийде сюди, гал поганий, розгляднає з нашого хліба та ще нам же й на шию сяде. А ми його носимо на своїй спині та тільки крехчемо—що се воно неначе важко жити на світі зробилося!

Голоси. *(Серед юрби сміх)*. Правильно, купець, правильно! Що правда то правда.

Ант. А левко, шельма, говорить! Саме для такої аудиторії.

Борис. Мовчи.

Сед. А що хіба неправду я сказав, православні? На біржі хіба не жид орудує? А на базарі хіба не жид тобі поганого краму уделить та ще тричі обдурить, поки ти у нього що купиш? А коли ляшок на посаду яку забереться, на завод чи, скажемо, у контору—так як ви думаєте—не потягне хіба за собою своєї братії ляшків? Нашому і штраф, і те, і друге, а своїх все підтягає у гору та жалування прибавляє.

Якийсь п'яний *(підходить)*. Ваше степенство! Господни купець! Ти не тицни... Ти одразу—р-раз, два—та й годі.

Сед. Підожди. Підожди, чоловіче добрий, підожди. А смуту хто в нашому царстві посіяв? Відкіля всі ці сицилісти, крамольники? І то все від жидів. Наш брат дурень: жид йому шу-шу-шу, шу шу-шу на вухо—і те не так і те не так. А він і повірив, і пішов, як баран, навпростець. Жид, бач, навчив та й сховався, а нашому попадає.

Голоси. Ого-го! Ще й як попадає! Се правда. Жид жидом і буде.

Ант. Роскішна аудиторія! А револьвер у тебе єсть?

Бор. Єсть. Мовчи.

Сед. А царь наш батюшка все тее бачить. Важка дума на серце йому впала, зігнула голівоньку, засмутила очі його ясні. Завіщо-ж, завіщо, скаже він, ви моє серце пошматували, вимучили? Завіщо жінка моя, цариця ваша милостивая, спокою день і ніч не має, слізьми обливається? За що-ж діточки мої малесенькі журяться сумують, свої дитячі душеньки надривають? Ех, Бог вам судія, скаже він до нас. Не жалуете ви свого царя, не умієте шанувать помазаника Господнього (*дуже*). Люде добрі! Та невже-ж ми не одзовемося на те слово царське, пресвітлее? Та невже-ж ми попустимо жидові проклятії смутити царя-батюшку, колотити землею руською великою? Та невже-ж ми, жиди на шию собі посадивши, ще й кнутика йому дамо: поганяй мене, дурня, не бійся! (*несамовито*). Так ні-ж, братця! Годі вже їм над нами коверзувати! Бийте їх, суконних синів! Бийте жидову прокляту!

Товпище (*реве*). Бить, бить! Все розібємо! Все знищимо! Годі їм над нами коверзувати! Ходімте, братця! Ходім! (*режуться в двері*).

Седов. Стійте, стійте! Голубчики підждіть! Дайте слово докінчити

Вихід X.

Печений (*вибігає*). Стій!

(*товпа зупиняється*).

Седов. Братця, братця! Я ж ще вам хотів про жидів розказати.

Печен. Ви все про жидів? Та годі вже вам, Треба на інтелігенцію більше.

Сед. Ні, не мішай ти вже, Бога ради, Іване Івановичу. Я от ще забув про собор та про патрег.

Печ. Ет, стара байка. Тепер вже на неї багато не впіймаєш.

Сед. Ого! (*до юрби*). Ну, утихомирилися? Ех, братця, братця.

Вихід XI.

(*Увійшовши надзиратель, звертається до родового; той йому щось жваво розповідає. Потім підходить до Печеного, говорить з ним—той теж поглядає на присутніх. Окологородний по черзі підзиває до себе або й сам підходить до породаєних родових—і шестеро чоловіка їх призначає стежити за Антоном та Борисом.*)

Бор. За нами, здається, стежать.

Ант. Де?

Бор. Та не оглядайся ти, Бога ради.

Ант. Гм. Погано нан пише. Тікати хіба?

Бор. Тікати, нічого не узнавши? Іди ти, а я зостануся.

Ант. Ну, на таке я не згоден.

Бор. А як не згоден,—то ані словечка більше.

Седов. Та хіба то все, братця? А храма божого хіба жид не ошкудив? Хіба над іменем Христовим, погана душа, не надемівся? От ще позавчора казав мені один піп, як у ночі застали жидів у соборі: вони Богородиці, Цариці нашій Небесній, ножиком очі виколювали! Миколаю, угоднику Божому, цигарку в зуби, падлюки, вставили!

Мужик. *(протисся).* Батюшка! Ваше степенство! Та невже-ж тому веьому правда?

Седов. Як перед Істиним, мужичок, як перед Істиним. Не стану я брехати на старости літ. А патрета царського в Городевському Домі над столом хто прострелив? Жиди. А кровдітську християнську у свою мацу хто підмішує? Все вони!

Муж. Н-ну! Коли-ж тільки тому правда—так я-ж їм!

Печен. Та годі вже вам, Іване Якбвичу. Злазьте.

Седов. Та що ж се ви, Іване Івановичу, не даєте скінчити! Так неможна!

Печ. Та ви-ж уже скінчили.

Сед. *(злазить ображений).* Ні, з вами, я бачу, діла не зробиш. Хіба-ж таки можна агітацію прекращать? Се-ж... прямо...

Городовий *(до Печеного).* Прикажете піддержать?

Печ. Не треба—я офіцер *(стрибас на стілець).* Братця! Здорово, ребята! *(нескладно відповідають хто як попав).*

Печ. От вам зараз тут господин купець розказав де-чого багато. Чи було в його словах хоч остілечко неправди?

Голоси. Не було. Все правда, все. Істина.

Печ. Ну, от бачте. А я вам тепер розкажу, як за сее діло взятись, куди направити свої сили і як взагалі... заробить. Адже-ж в чім річ? Вудемо так говорить, як би жиди були самі—хіба могли-б вони що-небудь поробити? Як уже він там не мудруй, коли-б йому ніхто не помогав, то куди-ж таки жилові справитись? Одним словом, коротенько сказати, як би не було у жиди помішників, так довго-б він не набришків. Правильно я говорю?

Голоси. Правильно, правильно.

Печ. Ну, от жид се добре тямить і насамперед починає шукати собі помішників. Хто-ж ті його помішники? Та хто-ж—студенти, лікарі, адвокати і всякі інші інтелігенти. От вони і єсть найбільше зло. Бо

що-ж жид? Жид він і єсть. Йому як хто, то може ще й не повірить і слухать не стане. А от коли вже тобі свій брат починає розум каламутити, то тут вже, дивися, який дурень і задумається. Ось воно де корінь лежить. Ясно?

Голоси. Ясно, ясно! Ще-б пак неясно!

Печ. Ну, от і добре. Тепер підемо далі. Ми, себто поліція, знаємо, звичайно, сих молодчиків добре і давно вже за ними стежимо, але що-ж ми можемо вдіяти? Штати у нас невеликі, а діла багато—ну, і гуляють собі, голубчики, на волі. А хіба то гаразд? Він день походив, десять чоловіка зустрів та й збив їх усіх із пантелику. А ми ото дивимся? Та хіба-ж се можна? Які-ж ми після того вірнопіддані? Які-ж ми діти свого царя? Ні, так не годиться.

Голоси. Правильно. Бити їх треба. А звичайно. Що з ними панькатись.

(Борис із байдужним виглядом відходить ближче до вікна, прослудовуючи непомітно за ним.)

Печ. Так, так! Ваше безпосереднє національне почуття, ваше серце саме підказує вам, що треба робить. Бить! Єдиний засіб—бить! Де попав там і бий.

Голос. Ваше благородіє! Дозвольте спитатись.

Печ. Що тобі?

Голос. А охрана нам буде? Щоб, значить, козаки або піхота...

Печ. Буде, буде. Се вже само собою.

Голос. А на скільки день теж скажете?

Печ. А то-ж як! Все, все буде сказано.

Голос (відходячи). А то ми їх те-ж знаємо: сьогодні і голубчики і такі-сякі, сухі-немазані, і охрана, і козаки помагають, а завтра—по хряпу та нагайкою, а то й кулю в спину.

Печ. Ну-ну, підбери язика. Так от, братця, я прочитаю вам на-самперед список, а там уже побалакаємо, як діло повести, коли починать і взагалі все що треба. Ну, от слухайте *(виймає папірчик)*. На-самперед треба редакторів газет трошечки пошарпати, бо вони-ж усю кашу заварили. Адже газету всякий читає, і як там писать різні глупості, крамолу... так сказати, зневажати адміністрацію, то посудить самі, що-ж тут хорошого? От і виходить, що оті газети і єсть, так сказати, очаг крамолі і за них треба насамперед узятись. Найпоганіша газета у нас...

Окопод. *(кричить)*. Бий їх! Хапай! Держи їх!

(Городові з шком кинулися, Антона повалили і він кричить: „Борис Борис! Спасайся!“ Борис вирвався з рук городових, вистрілює, розбиває, розкриваючи, вікно і вистрибує пріч. Крики, галас, усі івалтують, не знаючи чого. Завіса швидко падає.)

Д і я Ш.

Просто вулиця, іде в далечинь. ¹⁾ Годі з обідраними дротами телеграфні стовпи. З обох боків дво-поверхові будинки; правий дім виходить кутком наперед (тут вихід у праву кулісу). З ліворуч парадний під'їзд, двоє покалічених ліхтарів; стоять носіаки з правого боку в домі під'їзді ворота, а біля них пішла в гору тонка залізна драбина, по якій спують люди. В обох будинках майже всі вікна повибитано, де не-де залишилася ціла рама або пиматок її. Вікна забарикадовано столами, стільцями, дошками і взагалі, чим попало. Вільно, як у середині безперестанно ходять люди. Під лінець дії в де-яких кімнатах залишають світло—і дивовижне вражіння робить се світло серед хаосу і руїни. В поперек усієї сцени, на одному з задніх плянів стоїть барикада, міцно збудована з усього, що попадалося під руку, переплутана товстим дротом. З воріт тягнуть дубки, вивернуті тротуарні плити, носять лантухами землю, пісок, лаштують, прилажкують на землі валяються поліянки і всяка всячина. Над барикадою вється великий червоний прапор, а з другим, менчим, стоїть молода дівчина. Багато робітників, студентів, учеників та учениць середніх шкіл, курєсток, хлопчат; єсть і „інтелігентський“ елемент, але більше до наглядання. Зброя різноманітна, іноді навіть смішна: рушниці револьвери, шаблі, якісь допотопні тесаки, пиматки товстого дроту, ковані ножі привязані до дубців іст. н. єсть озброєні дівчата. Де-хто з червоними стрічками на руці, на шапці або через плече; сестри, студенти, лікарі—з червоним хрестом на руці, деякі в фартухах і навіть у халатах. Настрій надзвичайно сміливий, горячий—все живе. Кричать, розпоряжаються, бігають. Іноді чути сигнали свистком; довгі, дзвінкі, як на кораблях; де-коли дзвонять похопливо та невміло в великий дзвін десь на ближній дзвіниці. Всюди безперестаний рух, кричать і з вікон, і десь з гори, і з драбини Хто хоче, щоб його почули, мусить кричати. На барикаді весь час стоїть багато озброєного готового до бою народу, де-хто зміняється. Наближається примерок.

Вихід I.

(Дзвонять на дзвіниці; на барикаді співають „Варшавянку“. Шумлява, гамін, рж. Потім спів замовкає).

Голоси *(Несуть велике поліно).* Бережись, бережись!... Ноги!... Не лізьте.

Роб. 1. Товариші міліціонери! У дворі учаться військовій муштрі та стрілянню. Ідїть у двір.

Роб. 2. У двір, товариство! У двір!

Роб. 3. Софіє Васильовно! Софіє Васильовно! У вас нашатирний спирт?
(В будинку розитнувся вистріл, з вікна хтось висовується, кричить:)

Голоси. Санітарів! Санітарів! Де санітари?

Голоси. Тут, тут! *(біжать).*

Голоси. Ей ви там! На дзвіниці! Годі вже—якого біга!

(Дзвонити перестають).

¹⁾ Коли це буде ставитися у Харкові, то декорація Університетської вулиці з Воскресенської церквою вдалечині. Тут, на розі, між університетськими будинками у 1905 р. стояла головна барикада.

Перша група.

1. А ви що-ж без зброї?
2. А у мене ось (*вистягає з рукава нагайку*).
3. У Івана Михайловича козацьке орудіє.
2. Не орудіє, а оружіє.
1. Ех, ловко молодь устругнула.
3. І відкіля воно набралось стілько народу?

Друга група (солідних).

1. А ви як сюди попали?
2. А ви як?
1. Я подивитись на гарячі голови.
2. А ми отсе з Тихоном Степанановичем цілком несподівано ~~нат-~~
кнулися. Знайомі?
1. і 3. Ні. Не маю честі (*Знайомляться*).
2. Ну, як ви думаєте—чим воно уся та комедія закінчиться?
1. Та думаю, що нічим. Дурний буде генерал-губернатор, коли постарасться довести сю справу до чогось серйозного.
3. Звичайно. Ну, що се справді за хлоп'яцтво!
4. (*вмшнується*). Еге, еге. Он бач—вікна повибивали, хідник по-
пеували, лихтарі, телефон. Все ж се культура... ем-не... показателі
культури.
3. Я розумію: поступ велика річ, але навіщо ж вікна бить?
2. Ходіте, панове, до ресторації. А то, знаєте, як кажуть: чим
чорт не шуткує. Ходіте, Тихоне Степановичу.
3. Що-ж—я з великою охотою. Хоч тепер і в ресторані того...
4. Коли дозволите—і я пристав би до кумпанії. Маю честь пред-
ставитися—Собольов (*знайомляться*).
2. Звичайно, звичайно. (*до третього*.) Ви нічого не маєте?
3. Що ви! Дуже радий.
2. Ну, то ходіте. А то, знаєте, всяко буває: якась шалена куля
і той... (*до першого*.) А ви?
1. Ні, дякую. Я ще тут побуду трошки. Всього найкращого.

Третя група.

1. От розум доказує, що не те вони роблять, не те—а серце
рветься до них.
2. Ні вже, голубчику. Обуржуїлися ми з вами, що вже там і ка-
зати. Нам би отсе теплий куточок, та газетку, та полихословити на-
шот прем'єр-міністра, а що вже більше від того, то...

1. Боляче се почувати... Якось сором самого себе. А надто як дивилися на отсі молоді, повні необачної відваги обличча. Додумайся тільки генерал-губернатор до того, щоб стріляти сюди з гармат—що зостанеться тут через хвилину від усіх отих гарячих, повних любови сердець? Скільки крові, мук—а завіщо?

2. Еге! Се на інтелігентській мові називається скрухою решти сумління. А шляхів до заспокоєння все тих же два: або кинутися в нестямі до цього бурхливого потоку, або сяк-чи-так задавити в собі отого „звіра костистого“, щоб не докучав.

1. Ех, справді! Кинути б усе та стати поруч із ними, зустрінути смерть грудима проти грудей.

2. (б'є по плечі). Не станемо, голубчику, не станемо. Обважніли ми занадто для того.

Робітник (на стільці; він говорив весь час, але тільки тепер його можна розібрати, голос цілком сильний). І от тоді велика благородна сімья робітників встане—і безповоротно задавить свого вічного ворога. Кров'ю та залізом панують вони над нами, але кров та залізо не вічні володарі. Гаряче серце подужає їх! І ми візьмемо верх! Ми переможемо, панове товариство! Може ми помремо отут, може через годину ніхто з нас не зостанеться живим, але близько світ—я бачу його!... І наші холодні трупи будуть останніми жертвами насильства на землі.

2. У кого шіснадцятий номер патрони? У кого єсть шіснадцятий номер, товариші!

3. Товаришу Сергієнко—де ви? Сергієнко!

1. Ой, ногу придавили!

2. Хто їсти хоче, панове товариство! Прислали кіш хліба та ковбаси.

Вихід II.

Лікар (на стільці). Я лікар Пестряков. В Медичному Товаристві безперервно засідає комітет загальної безпеки, який складається з представників різних професій. Мене прислав сюди комітет просити барикаду, щоб вона дала від себе двох представників. Першим нашим обов'язком ми вважаємо пеклування про те, щоб не постраждали, а як і постраждали, то найменше мирні горожани. Тому будьте ласкаві прислати двох представників до нашого комітету (згазять: на його місце стає робітник).

2. **Робітник**. (одразу жаливо). Товариші робітники! Там десь в тепленькому кабінетику зібралися пани інтелігенти і благодушно настроїлися на добродійний лад. Збираються допомогати—і кому-ж? Нам, робітникам. Посидять, поп'ють чайку, по черзі йдуть обідати, ведуть

гуманні розмови—і думають, що роблять велике діло. Думають, що роблять нам, робітникам, велику послугу, коли утруждають себе розмовою про бариваду. А потім великодушно закликають і нас засідати разом з ними на м'якеньких кріслах! Ні, панове товариші! Ми не підемо до них! Ми прийшли умірати сюди—і зуміємо се зробити без допомоги м'якеньких інтелігентів. Нам нетреба їхньої великодушної милостини! Геть співчуваючих—нам треба діячів! Коли-ж вони, ті що засідають у затишних кабінетах Медичного Товариства, справді хочять допомогти нам—так нехай вони прийдуть сюди. От тут, на горі теж безпереривно засідає наш Революційний Комітет Сполучених партій! Нехай вони, добродії інтелігенти, прийдуть сюди і засідають разом з нами!

Голоси. Ур-ра!... Нехай сюди йдуть! Сюди, сюди! Ми не пошлемо своїх представників! Не треба!...

Старий (на стільці). Товариші і браття! Як гірко слухать, що й тут, на барикадах, чуто слово ворогування. Досить сварок, товариші... Досить розділів на інтелігентів та робітників... Всі ми прийшли сюди умірати—і зробимо се. І коли нас ховатимуть ті, хто залишиться живим—чи не рядом нам викопають могилу? І хто-ж пізнає тоді, робітник я чи інтелігент? Ради всього святого, браття, забудьмо тут розлад—неприязнь. Коли вже тут не забути—так де-ж?!...

Голоси. Правда, правда. Треба послать. Не хочемо. Конче послать! Нетреба, нетреба! Посла-ать! Нехай ідуть! Снегірьова вибіраємо! Снегірьова! Патоку ще! Корещенка. Нехай Корещенко йде.

3. Робітник (стрибає на стілець). Панове товариство! Я робітник і пропоную себе в депутати!

Голоси. Нетреба. Геть! Навчись попереду говорити. Молоко ще на губах не висохло. Корещенко нехай іде! Корещенко!... Снегірьов теж! Так.

Борис (на стільці). Дозвольте, панове товариство, внести хоч будь який порядок у вибори. Намічено трьох кандидатів: товаришів Корещенка, Снегірьова і Патоку. Яких ще кандидатів виставили-б збори?

Голоси. Нетреба більше! Ємельянова! Досить! Нетреба!

Бор. Значить трое. Хто за Корещенка—підійміть руки (підіймають). Так. Годі. Тепер хто за Снегірьова? (підіймають менше). Хто за Патоку? (ще менше). Обібрано товаришів Корещенка та Снегірьова.

Голоси. Добре, добре, Нехай ідуть. Згода. А зброя? Зброя?

Лінар. Я думаю, що зброю можна залишити тут; вона тут буде більше потрібною.

Голоси. Залишити! Нехай zostавлять *(делегати віддають свої рушниці Борисові)*.

Бор. Панове товариство! Повинні-ж ми дати якісь доручення нашим делегатам. Я ражу вимогати у генерал-губернатора, щоб він вивів своє військо пріч з міста, бо горожани не можуть почувати себе в безпечности, коли по вулицях їздять козаки та драгуни. Охорону-ж міста ми візьмемо на себе і для того зорганізуємо озброєну народню міліцію. Чи згода, панове товариство?

Голоси. Згода, згода! Геть поліцію, геть козаків!

Бор. Хто згоден доручити нашим товаришам у Комітеті Загальної Безпечности виголосити сказані мною домагання, тих прошу підняти руки *(підіймають)*.

Голоси. Та що там ще голосувати! Згода! Нехай ідуть! Заявить!

Бор. Вільше ніяких заяв не буде?

Голоси. Поки що не буде. Потім прищлемо! Життя покаже!

Бор. Чи угодно зборам зараз одпустити делегатів, чи потім?

Голоси. Зараз, зараз! Нехай ідуть! Ідїть, товариші.

(Делегати й лікарь лізуть через барикаду).

Вихід III.

Есфірь *(проходить з одного будинка до другого з еклянками у руці)*.

Бор. *(окликає її)*. Есфірь! Есфірь!

Есф. Що тобі?

Бор. Де ти будеш?

Есф. В першій аудиторії. Присилай туди найтяжших.

Бор. Добре.

Янась пані. Боже мій, Боже мій... Адже-ж їх усіх можуть убити.

Есф. Може трапитися. А вам я радила-б піти звіден.

Пані. Хіба я завважаю? Що се за свистки? Поліція?

Есф. Ні, се свої *(пішла)*.

Вихід IV.

Студент *(на стільці)*. Панове товариство! До нас сюди на барикади ідуть двоє офіцерів *(його ніхто не чує)*. Товариші, слухайте! До нас на барикади ідуть двоє драгунських офіцерів.

Голоси. Тихше, товариство! Серьозна справа, тихше. Станьте на барикаду! На барикаду станьте! Все одно нічого не вийде. Дайте вистріл з револьвера. Навіщо тратити заряд? Холостим, холостим.

Студ. *(хоче ще раз спробувати, але махнувши рукою, стрибає до долуг. Біжить до драбини, лізе по ній і, зупинившись на середині та виставивши руки рупором, кричить).* Панове товариство, слухайте-е!...

Голоси. Слухаємо. Що там таке?

Студ. До нас ідуть двоє офіцерів.

Голоси. Навіщо? Чого їм тут треба? Провокатори! Не пускати сюди зрадників.

Студ. Ми їх сюди і не пустимо, але не прийняти ми їх не можемо. Ми прийнемо їх там, на передній барикаді! Крім того ми повинні їм дати гарантію недоторканності особи.

Голоси. Даємо, даємо. Чорт з ними.

Студ. Так прошу вибрати когось для переговорів.

(З галлятом, шумом вибірають трьох, і вони лізуть через барикаду. Тим часом в другому боці унімали шпіона).

Голоси. Товариші! Сюди, сюди. Піймали. Держіть його. На барикаду його, негідника! Розстріляти. Судити його революційним судом. Судити!

Шпиг. Братця, братця... Я нічого... Я їй-Богу нічого... Тільки не бийте... Братця, голубчики... Тільки не бийте...

Бор. Бить вас ніхто не буде. Хто ви такий? Як ви сюди попали?

Шпиг. Я робітник... я служу...

Бор. Де ви служите? На якому заводі?

Голоси. Та чого ти з ним панькаєшся, Борісе? На суд його.

Бор. Панове товариство! Навіщо він нам здався і навіщо ми будемо гаяти час, його судивши? Одпустимо його—от право ніколи з ним тут воловодитися.

Голоси. Начальник барикади занадто сердобольний. Се з чорної сотні! Не можна таких милувати.

Бор. Ну, що-ж він зробив і що він врешті може зробити? Підіть розкаже, що у нас тут барикади? Так се й без нього знають. Одпустимо його, панове товариство.

Шпиг. Тільки не бийте, братця... тільки не бийте.

Хтось. Та ніхто тебе бить не буде, папю!

Бор. То одпускаємо його, товариші?

Голоси. Та чорт з ним! Одпускаємо! Провести його по барикадах. Не всі!... Отсе ловко вигадано.

Бор. Ну, добре. То візьміть його хто-небудь.

(Двоє гімназистів беруть шпіона під руки і ведуть через барикаду). Ось провокатор, товариші. Ось чорносотенник.

(Дзвонять на дзвіниці: якась група затягає «Дубінушку»; в кріслі проносять раненого і він стоїть).

2. Що там на вулицях робиться, як би ви бачили!

3. Розбито збройні магазини. В одному сам хазяїн стріляв і убив студента.

2. Один драгунський офіцер летів на коні, кінь спіткнувся—і той офіцер через голову.

4. Ну, і що-ж?

2. Так голова і розскачилася. Я сам бачив.

Голоси. Та перестаньте вже ви там! Годі!... Граються дітки маленькі.

(Дзвонити перестають).

Вихід V.

Дівчина. *(на барикаді, затихаючи).* Панове товариство! Чорна сотня... б'є на вулицях... Найбільше євреїв... Одну панночку... роздягли зовсім.

3. Що-ж ми вдіємо?

4. Нам не можна обезсилювати барикаду.

2. У нас і так мало зброї.

1. Держімося як-небудь до ночі, а у ночі грузинський революційний комітет обіцяв прислати багато зброї.

4. Панове товариство! Неможна-ж попускати чорній сотні безкарно робити усякі злочинства!

Студ. *(на драбині).* Тихше, товариші! Наші делегати йдуть *(злазить).*

Голоси. Делегати! Делегати... Слухайте!

Один із делегатів. *(на барикаді).* Панове товариство! Нам заявили офіцери, що вони не віддадуть приказу стріляти.

Голоси. Ур-ра!... Хай живе революційна армія! Ур-ра!...

Голоси. *(За барикадою).* Санітарів! Санітарів, Бога ради! Носилки!

(Санітари біжать, їм передають через барикаду поші).

Голоси. Де, де? Кого ранено? Не знаю. Се мабуть сам себе поранив. Тут багато є таких, що не вміють поводитися із зброєю. Ні, се хулігани ранили. А хіба й вони мають револьвери? Ого! Ще більше, ніж ми.

2. *(Несуть).* Тихше, тихше, панове... Він ще живий. Обережніше Есфіры! Хто там ближче—гукніть на Есфіры! *(несуть на передній вхід, ранений стоїть).*

Голоси. Куди? Куди ранили? В живіт, здається? Ні, в голову.

Бор. *(узітшов; на стільці).* Панове товариство! Треба з'організувати нашу міліцію. Коли генерал-губернатор згодиться на наші умови, то нам на той випадок вже треба мати готові десятки. Тому прошу всіх, хто має рушниці або револьвери, іти у двір: там зараз будуть складатись десятки *(іде у двір; убрсовні туди-ж).*

1. І хто се-такому маленькому дав рушницю?

3. Віддай мені: ти й стріляти певно не вмієш *(хоче вирвати).*

1. Я тобі як дам! *(замахується рушницею).*

3. Ба який завзятий!

4. Не займайте його.

5. Ти не дивись, що він маленький—а він краще тебе стріляє.

1. Іх, братіку! Дві ночі вже не спав. Ледве на ногах тримаюся

(Темніє.)

3. Ти підеш у міліцію?

5. А то ж хіба як?

3. А коли не підеш, то дай мені рушницю.

5. А дулі не хочеш?

2. Панове товариство! Та йдіть же швидче.

1. Хто має рушниці та револьвери—у двір! До перепишу!

Робітник *(на стільці).* Я протестую проти всяких зносин із генерал-губернатором і взагалі з усякими урядовцями. Ми, революційний нарід, сами повинні диктувати умовини, а не вступати до переговорів з опричниками. Генерал-губернатор посилав своїх послугачів обливати тісто керосином у пекарнях, і ті приходили, удаючи з себе страйкових, і обливали неначе-б то після наказу нашого комітету. А у нас була постанова, щоби власне пекарі не страйкували.

Роб 2. Правда, правда! Я згоден! Він забороняв підвозити хліб в робітничі квартали, щоб обурити проти нас всіх.

Голоси. Геть генерал-губернатора!

Роб. Панове товариство! Я пропоную генерал-губернатора арештувати!

Всі Ур-ра! Арештувати!

Вихід VI.

Делегат *(на барикаді).* Тихше, товариші! Серьозна звістка!

Голоси Тихше, товариство! На Бога!

Делег. Та хоч би трошки затихли—у мене горла стане *(бере з рук у дівчини корову і колише нею).* Тихше, панове! Слухайте! Серьозна новина! *(трохи утихає).* Генерал-губернатор дав слово вивести військо

з міста за винятком двох найголовніших вулиць, але сказав, що при добрих результатах від міліції, він прикаже війську очистити і ці вулиці.

Голоси. Ур-ра! Перемога! Міліцію, міліцію скоріше! Де Борис? Підійть Борисові скажіть. Ур-ра!...

(Темніє; в деяких вікнах уже світиться).

Робітник *(на стільці)*. Панове товариство! Не радійте! Це може тільки лабети! Не вірте сим негідникам, провокаторам! Вони хотять ослабити нашу барикаду, щоб потім легше було її взяти. А міліцію нашу порозстрілюють на вулицях.

Другий *(стає на його місце)*. Ні, товариші! Не до лабетів їм тепер. Це цілковите безсилля! генерал-губернатор покоряється народній силі! Він не може більше оберігати міста. У нього немає війська, котре слухалося-б його. Армія з нами!

Вихід VII.

Бор. *(виходить із воріт)*. Перший десяток іде! Дорогу, товариші!

Начальник десятка *(на барикаді, з факлом)*. Перший десяток—повз мене! *(голосно лічить)*. Один, два, три і т. д... *(міліціонери лізуть через барикаду, останнім іде начальник, передавши факл сусідові)*.

Голоси З Богом, товариші! Щасливої дороги! Спасибі, спасибі... У одного монтекрісто—бачив? Бачив. Хіба-ж то зброя? Для міліції то ще нічого, а от для барикади. Тут багато таких. І монтекрісто і дробовики охотницькі. Це із розбитих збройниць. А де товариші з бомбами? На даху. Де-ж їм більше бути.

2. Другий десяток! Другий десяток іде!

(Другий десяток стає в групу, радіється про щось декілька хвилин; потім лізуть повз начальника; той голосно лічить).

Голоси. Вас куди назначено? На Мищанську та на сусідні вулиці! Прощавайте, панове товариство! Може й не побачимося більше. Ну, й часи-ж настали—так-так! Носилки! Носилки! Санітарів. Не треба носилок! Він іще сам іде.

(Ведуть під руки закрівавленого, блідого, як смерть хлопця; на озвонки починають озвонити, але їх зупиняють).

Голоси. Чого вони там роздзвонилися? Та так собі. Їх поставлено вартувати. Так уже-ж темно. Їх горе! Немає у нас чим світити. Та й набоїв мало.

Бор. *(розмахує факелем)*. Панове товариство! Надходять тривожні часи! Ми не знаємо, що станеться з нами через хвилину. Тут багато зараз байдужих людей, цілком не потрібних для барикади. Оголошую, що через чверть години—нікого з барикад більше не випустять. Тому всі, хто хотів би піти геть, мусять зробити це зараз. Пускатимуть сюди також лише тих, хто скаже паролі!

2. Ходімте, Іване Івановичу—ну його ж бісу.

4. А й справді. Вже смеркає.

3. Пора і нам до двора.

1. Хлоп'яцтво та й годі.

2. А глупо як! А глупо!

3. Ксенія Хведорівна! Дозвольте руку, а то тут можна спіткнувшись!

1. Ану, братця, будемо готувитися до нічної атаки. Ви як про це думаете?

2. Все може бути.

4. Погано тільки буде, коли вони почнуть нас прожектором освітлювати. Ух, яка то погана річ.

Голоси Третій десяток міліціонерів! Станьте осторонь, будьте уважливими. Побережіться! А то рушниця може як-небудь вибухнути *(підуть голоси лімба)*.

(Деяк далеко-далеко чути часті вистріли й крики. З лівого боку нараховується голос Софії Павловни: «Пустіть мене! Ради Бога пустіть! Я повинна його бачити»).

Вихід VIII.

Соф. П. Се жорстокість! Ви не маєте права! Я хочу бачити свого сина!

Двос з дружини. Але, пані, ми не можемо вас пустити. Треба знати пароль.

Соф. П. Але я не знаю вашого паролю. Ви повинні мене пропустити. Я мати Бориса. Пустіть... ради Бога.

Дружинники. Ви його мати?... В такім разі...

Соф. П. *(побачила сина)*. Борис! Борис!

Бор. Мамо! Як ти сюди попала?

Соф. П. Де Надя? Вона теж тут?

Бор. Ні, мамо. Я не знаю, де вона зараз. Вона в летучому отряді.

Соф. П. Та де-ж вона, де?... Може вже її застрелили на вулиці?

Вихід IX.

Міліціонер. *(на барикаді... ледве переводить дух).* Зрада!... Зрада!... Товариші!... Перший десяток розстріляно... Другий теж... Зрада... товариші!...

Всі. Зрада! О, будь ви прокляті! До зброї! Всі, хто може, до зброї *(і се «до зброї» тисячею гомонів відкликається в усіх кутках).*

Голоси.		До зброї! Наближаються драгуни!
		Драгуни! Дрәгуни!
		Загасить факлю! Факлю загасіте!

(Гаслять... темрява... Вистріли чутнійше... На барикаді нервово співають: „На бій кривавий“).

Бор. До зброї, товариство!

Соф. П. *(держить обома руками).* Не пущу! Борис! Борис!... Ради Бога... Ради всього святого... Борис!

Бор. Мамо!.. Та ти збожеволіла?!

Соф. П. Я не пущу!... Спасіть, спасіть!.

Бор. *(з силою сиривається).* Та пусти-ж мене врешті!

Соф. П. Держіть його, держить *(зомліває).*

(Нагло вся сцена заливається сліпучим світлом прожектора... Хвилина страшної, мертвої тиші... Десь-то далеко кричить чийсь голос: «Ескадрон— плі!...» І вибухи, і стогони, і крики, і гуркіт).

Завіса швидко падає.

Д і я І V.

Відна кімната. Ставні закриті з навізору. Праворуч на старенькій канапці троє дітей: двоє менших закутані в хустку. Чутно перестрілку і шум далекої юрби. Іноді пробігають по вулиці якісь групи людей, голосно балакають і кричать.

Вихід І.

Сара (*прислухається біля дверей*). Слава Богу—стріляють десь далеко. Коли-б тільки не прийшли ближче. Боже мій, Боже мій... Щоб так жити, то не треба було зовсім і родитися. Сьогодні в ранці, як я ходила купувати хліба—вже шість копійок житний хліб—так казали в пекарні, що москалів напоєно, жандарів напоєно і поліцію теж. І що всі вони стріляють на вулицях кого попало (*прислухається*). О... знов стрілянина. Боже мій—десь валяться люди. А завіщо? (*пава*). По вулицях, кажуть, кулі так і літають (*до дітей*). Ви не бійтеся, не бійтеся, діточки: мама ваша скоро прийде. Чого вам боятися? А я отсе зараз зварю каву... Всі лавки позачиняно, то я вже й не знаю, чи будемо ми їсти завтра. Ах, яка шкода, що крамниці заперті, а то я купила-б вам пряників і ви отсе їли-б собі. У, ти славний, славний хлопчику!

(*Чутно наближається, вальтуючи, якесь товпище*).

Моїсей (*зненацька перово*). От! От, от!... Вони вже йдуть... Ідуть, ідуть! Всіх уб'ють, всіх... І тебе, і мене... і Есфір, і отсих маленьких дітей. Навіщо ти взяла сюди дітей? Я тебе питаю, навіщо ти взяла дітей сюди? О!... Чуєш? (*кричить*). Ідуть! Ідуть!...

Сара. Та мовчи ти, божевільний дурню! Дітей перелякаєш (*сама тремтить; починає говорити тихо*). Будемо тихо сидіти... Се так собі... так... Вони покричать, покричать та й підуть...

(*Товпище наближається; врешті можна розібрати окремі слова; кричать, лаються*)

Голоси	{	Бий їх, жидову прокляту!
		Різати їх усіх, сучих дітей!
		(<i>Стукають кулаками у ставню</i>). Ей ви, жидова проклята!
		Поховалися, хамове насіння! Добре, добре. Ми до вас доберемося!

Моїсей (*стоїть біля ліжка тремтючи*). Вони уб'ють мене... вони уб'ють мене... (*Діти починають плакати; товпище віддаляється*).

Моїсей (*ломить руки*). Завіщо? Завіщо? Що ми їм зробили? (*плаче*)
Боже! Боже Аврама, Ісака! Пошли Ти на них сліпоту, яку послав мені,
щоб вони не вбачили дому мого. Поверни Ти їх зло на їх же самих
і помилуй синів Твоїх.

Сара. Ти б ліг, Моїсей... Все одно тільки лякаєш дітей. Ах,
Боже мій, Боже мій... Де вона тепер, наша Есфірка? Начепила собі
отой червоний хрестик на руку, то гадає, що того вже досить... Куля
не буде роздивлятися, чи є у тебе червоний хрестик, чи ні. І яку вона
там користь принесе, хотіла-б я знати? Хіба тільки ту, що її вб'ють
(*пааа*). Я бачила їх на вулиці—все молоді, такі... Я зупинила одного:
„Навіщо ви, кажу, йдете туди? Хіба у вас нема батька, матері? Хіба у
них не болять за вас оттут? Адже-ж вас все одно постріляють, як
маленьких цуценят“. А він мені говорить: „Нічого, каже, се вже скоро
кінець. Наших полягло багато, але-ж і їм перепало добре. А за те
тепер скоро будемо кричати: „хай живе свобода“. Це... Ну, так що з
того, що він буде собі кричати? Молоденький такий хлопчик... (*зникає*
голос, почувши, що знов наближається юрба). Але що-ж вони можуть зро-
бити проти отаких звірюк? Он бач, он бач... Тихше, тихше, діточки...
Не бійтеся, не бійтеся... нічого не буде... (*юрба пробіває, кричучи*). От
бачите, от бачите... І нічого, як єсть нічогоісінько... Ти не лягатимеш
більше, Моїсею?

Моїсей. Ні.

Сара (*поправляє ліжку*). А от мені здається, що краще було-б, як
би Есфір не одягала сього хрестика. А то так одразу і видно кожному,
що й вона з таких.

(*Чутно якийсь шум біля дверей, якийсь збентежений молодий голос: в саті
всі замірають*).

Сара (*ледве чутно*). Не бійтеся... не бійтеся...

1 курсистка. Ради Бога, ради Бога... Хто-б ви не були—одімкніть.
Мою подругу ранено... На нас напали чорносотенці... Нам треба схо-
ватися... Ради Бога одчиніть...

Моїсей (*диким голосом*). Не одчиняй! Не одчиняй, Сара!... Вони
уб'ють! Уб'ють і тебе, і мене, і сих дітей...

Сара. Що ти говориш, Моїсей? Зовсім вже нетреба... так боятися...
Чуєш—се-ж дівчина якась (*підходить до дверей*). Чого вам треба? Хто
ви такі?

1 курс. Ми обидві учениці фельдшерської школи. Ми йшли до
перев'язочного пункту, але ми живемо далеко. На нас напали й побили...

Подругу ударили каменем по голові. Ради Бога допоможіть... дайте хоч рану обмити...

Сара (виймає кочергу). Так, так... Ото найшли справді де сховатися... найшли...

Вихід II.

(Виходять дві напючки, розкудані, побиті. У одної просочується кров з вивка).

1 курс. Нічого, нічого... Дайте мені води... Дайте мені, Бога ради, води швидче.

Сара (кидається до самовара). Хрестики, хрестики... Червоні хрестики... От бач—хіба помагає?

1 курс. Ляж, ляж, Стасю... От так... От так буде добре... все буде добре. Тихше, тихше... Давайте сюди умивальницю... От так. У мене єсть у торбині все, що треба для першого разу (промивав рану і перем'являв; жора стоїть, стиснувши зуби). Нічого, нічого, Стасю... Заспокойся... Будь умницею... переможи себе...

Сара (перебиваючи). Як же се? Де-ж се?

1 курс. Се тут, недалечко від вас—у переулку. Ми йшли до перев'язочного пункту. На розі стоїть якесь товпище, кричать, лаються... Я навіть не пам'ятаю вже, що вони говорили. Я кажу тихесенько подрузі: давай перейдемо на той бік. Та тільки ми почали переходити, коли ззаду як закричать: „Ось вони, сицилістки! Царя вбити хотять. Бий їх, се жидівки!“ І вся юрба кинулась на нас. Ми бігли, падали—і вони били нас... чим попало... Потім ішов якийсь пан, вони почали чомусь кричати: „обшукать, обшукать його“ і кинулися до нього, а ми забігли в перші ворота і от попали сюди...

2 курс. Боже!.. Чуєте, чуєте?... Там стріляють! Там розстрілюють наших робітників-героїв, а ми сидимо тут і ниємо над дрібними болями. Ми не повинні сидіти, зіклавши руки. Чуєте—кричать ура! Се ура—я чую! Ходіте-ж, ходіте (хоче бігти, але слабів і згинається).

1 курс. Стасю, Стасю! Бог з тобою! Ти-ж не дійдеш! От бачиш, бачиш. Ну, навіщо-ж то, навіщо? Моя ти голубонько... Ляж, заспокойся. От як тобі полекшає—ми підемо тоді разом.

2 курс. (ридаючи). Ні, ні, ні... Навіщо ми пішли тією дорогою, навіщо ми пішли? Ми-ж уже могли там бути... ми були-б усі в купі...

Сара (плаче). От так і Есфір... Все казала, що треба бути в купі... А де-ж то вона тепер?

Моїсей (сидить на скрині біля дверей). Розгнівався Він—і послав на людей божевілля. Люди забули, що вони були колись братами.

Люди гризуть один-одному горло і миють руки в крові своїх же дітей. А дух зла регоче, регоче—і регіт його громом вибухів проноситься над божевільною землею. І люди гинуть. Душають один одного, падають і топчуться під ногами у коней. Товпа п'яніє від крові та диму—і розриває дитину на шматки і з реготом розкидає його ручки та ніжки по бруку. І сюди прийде ся товпа. От вона вже йде!... Іде і регоче!... Чуєте?... Чуєте?...

(Наближається якась величезна юрба людей—і реве і регоче. Жіночий дикий голос: „Рятуйте! Рятуйте! Що ви зо мною робите!“ І дике виття і скрики... Під самим вікном нагло хтось вистрілює—усі в хаті скрикнули. Ще декілька хвилин товпище реве безумно, потім починає віддалятися... Десь дзвонять до церкви... Товпи вже нема, але в хаті всі мов закам'яніли—і тільки чути далеко спокійне дзвонення. Довга пауза).

2 курс. (роздільно). Дзвонять до церкви... Кличуть молитися Богові милосердя і любови. Як се страшно... І ті, хто убиває зараз своїх братів, хто сиротить дітей—може зараз же, ще з кров'ю на руках підуть і будуть звати кривавими устами Царя Небес у молитовному екстазі. Хто-ж довів їх до сих оргій братовбивства? Хто-ж кинув їх у сю безумну п'янку, з якої нема виходу? О, будь же він проклят! Будь він проклят за те, що натравив брата на брата, що обмочив руки в крові безвинних дітей! Будь він проклят за всі сльози і муки, за тисячі смертей, за потоптані права чоловіка, за тисячолітній гніт.

1 курс. Годі... годі, Стасю... Заспокойся... Голубко...

Моїсей (підхоплює). Так, так!... Будь він проклят! І щоб діти його до сьомого коліна не знали спокою, як не знали його нанні діти. І щоб вітер рвав його одіж, як він буде бігти з одного міста до другого. І щоб ховався він як собака, коли будуть бігти за ним і цькувати його і стріляти йому в ноги, як мені стріляли. Я біг, я не в силі був дихати від скаженого бігу, а вони реготали і стріляли мені в ноги... І я впав... і вони вирвали у мене очі... Вони відібрали у мене світло сонця, щастя, відібрали у мене змогу бачити рідних моїх дітей—і лишили мені тільки життя... Життя серед них—та чи може-ж бути щогірше? О, коли-б міг я ненавидіти їх в тисячу разів більше!
(Обидві панночки горнутьсЯ одна до другої, перелякані сим вибухом ненависті. Чути гарматний вистріл... потім ще... ще...)

Моїсей. Се гармати? Гармати?

2 курс. Так.

1 курс. (пошептом). Стріляти в місті з гармат... Боже!.. Та що-ж се таке?

2 курс. Се вони виводять крамолу. Не виведете! Скоро вже кінець. А коли-б і не скоро, то не стане у вас суддів, не стане прокурорів, не стане у вас вязниць та шибениць, щоб передавити усіх крамольників. Ні вже... Годі! Іде свободний нарід! Тріпочете, пси? Так, так—вам єсть чого тремтіти.

1 курс. А от поки що ти тремтиш, Стасю... Заспокойся...

2 курс. *(нараз схоплюється і кричить).* Заспокойтись? Хто тут говорить про спокій? І хто сміє про нього говорити? Там умірають на барикадах! Там стогнуть розстріляні в упор люди! Робітнича дружина з піснею свободи стоїть під святою червоною короговою і кличе: „За нами, браття! Нашою смертю здобудемо щастя другим! Сюди, сюди... Ще один натиск—і згине наш спільний ворог! Браття... Обіймемось... Ідіть усі... всі... *(умліває. Сара і 1 курс. підхоплюють її.)*

Сара. Ах Господи, Господи... От бач, от бач... Ах Боже мій, Боже мій... Ну, навіщо-ж, навіщо...

1 курс. Нічого, нічого... *(примочує).* Ах Стасю, Стасю... Ах Стасю, Стасю... Ну, хіба-ж можна так?...

Сара. І яка-ж вона у вас завзята, ваша подруга. Ах... навіщо то, навіщо все... От наша Есфір теж така...

2 курс. *(прийшовши в себе).* Холодно мені...

Сара *(примочує).* Ах, яка шкода, що ми не догадалися витягти ковдри. А тепер так незручно.

1 курс. Нічого, нічого... Давайте спробуємо *(витягають і укривають Стасю).* От так, от так... От тепер добре. Тепер би тобі ще казочку розказати, як малесенькій дитині. Ах Стасько, Стасько! Хіба-ж таки можна оттак нервувати?

(Павза; всі прислухаються.)

1 курс. Страшно як... *(павза)* От ми бігли сюди до вас. Ходить вулицею якась висока, худа жінка... бліда... І в очах у неї такий жаж, такий жаж!... Ломить руки і питається всіх: де мої діти? де мої діти?...

Сара *(похопливо).* Де ви її бачили?

1 курс. Та оттут недалеко, біля вашого двору.

Сара. Ну, так то певно мати сих дітей. Я йшла до пекарні, а вони сидять усі троє біля воріт і плачуть—аж заходяться. Питаюся, де їх батько, то вони кажуть, що не знають. А мати? Мати, кажуть, пішла ще рано кудись, а ми нічого не їли, то вийшли її зустрічати. Ну, я й забрала їх до себе: нехай, думаю, поки у мене посидять. Адже тепер такі часи, що матері їхньої може й на світі нема. А коли жива, то знайде. Ну, так отсе мабуть вона. Ану, голубьята, дайте мені хуст-

ку. От бач! Коли-б я мала багато хусток, або хоч би дві, то я-б вас і не турбувала. А то одна тільки хустка у мене. Ну, діточки мої любі—зараз приведу вам вашу маму *(нішла)*.

1 курс. Як тихо нараз стало... І якась погана тиша... Щось готує хижий звір. *(Вибухи з гармат)*. О!... Знов з гармат стріляють... І все те—„для оборони мирних горожан“... Стріляти в безоружних, ні в чому неповинних людей, стріляти в діток маленьких на вулицях—ні... на се не стане сил людських *(закриває лице руками; павза)*. І во ім'я чого? В ім'я віджившого принципа... Принципа, що вже вмер і ніколи більше не воскресне знову.

Моїсей. А ви бачили, як уночі з усіх чотирьох боків горить місто, як палають і падають з грохотом стіни, снапи іскор летять у гору, а навколо—божевільно танцює здичіле п'яне товпище і плече в долоні і вше... І хапають маленького хлопчика, і кидають в огонь, і співають: „Спаси, Господи люди твоя?“ А чорне небо прокляттям висить над головою і зловіщі відбляски грають на ньому.

1 курс. Ні, я не бачила того... *(павза)*. Але я бачила, як ішов учора бідний робітник. Він ніс у хусточці булку своїм дітям і квапився до дому. І йому треба було тільки перейти через вулицю, але вдовж сієї вулиці стріляли. Так собі—стояли п'яні драгуни і стріляли... І він стояв серед невеличкої купки людей на розі та розмірковував, як йому найкраще пройти. Потім він нагло впав... вров хлюнула йому з рота... Двічі тільки стрепенувся—і вмер... Його вбив п'яний драгун... *(павза)*. А завіщо він його вбив?... А діточки чекатимуть... Довго-довго ждатимуть... Що-ж се татко не йде? Бач який татко... обіцявся скоро прийти і булочку принести, а от нема його й нема... *(тихо плаче)*.

Вихід III.

Жінка *(за сценою)*. Де вони? Де мої діти? *(обнімає в жату і зі страшним криком кидається до дітей. І плаче і безумно цілує)*. Голубьяточка-ж мої. Діти... дітоньки... Петрунчику мій дорогесенький, мій голубчику... Варю, радосте моя дорога *(і всіх цілує і душить в обіймах, але потім нараз випростовується, хапається обома руками за голову і кричить)*. Діти! Діти! Але у вас нема батька! Його застрілили вчора на вулиці, а сьогодні я бачила його в поліції? Чуєте? *(і з дикими риданнями кидається до долуг)*. Стася спочив бліда, вся тремтюча, і простягла обидві руки... Потім жінка раптом перестає ридати і схоплюється в несамолюбності). Ні... ні... Ми теж не можемо жити. Я задушу... я сама задушу своїх дітей... Я прийду з ними з усіма... прийду до того ката, що

звелів убити мого чоловіка, стану перед ним і скажу: у мене нема змоги убити тебе і твоїх дітей. Ти будеш ще жити... ти ще зостанешся і може навіть будеш сміятись—але я не хочу того... Я привіддям стояти над твоїм ліжком і питатимусь. День і ніч питатимусь у тебе: а де-ж ти дів мого чоловіка? А де-ж ти дів моїх дітей? І потім... і потім... я тут же, у нього на очах, при його жінці і при дітях його... кинуся і оттак *(підкрадається до дітей і потім нагло кидається, хапає дитинку за горло. Сара разом з 1 курс. з криком кидаються і виривають дитину з рук, а мати знесилена покірно сідас; голови звисла на груди).*

2 курс. *(випростується).* Ні, жінчино—не так ти повинна зробити. Ти повинна залишити живими своїх дітей і сама повинна жити з ними. Але не кидай їх ні на хвилину. Кожну годину, кожний момент свого життя ти—учи їх... Навчи їх ненавидіти тих, хто вбив твого чоловіка. Навчи їх жити мислею помсти за батька. Навчи їх всього, що тільки може відобрати і спокій, і сон, і щастя у тих катів і кровопивців...

Моїсей. *(підхоплює).* Так, так, так... І ст коли вони виростуть, коли вони стануть великими та дужими—нехай вони тоді прийдуть та спитають у нього. Прийдуть і спитають у нього: а де наш батько? А де-ж наше щасливе дитинство і де наші дитячі радощі? Нехай вони скажуть йому: навіщо ти навчив нас думати тільки про кров? Навіщо ти вбив у нашій душі все добре і жовчу наповнив серця наші? О, такого запиту не витримає він—і тоді... ха-ха!

1 курс. Боже! Що вони говорять! Не слухайте їх! Не слухайте їх! Не слухайте Стасю! Вона-ж не така... вона-ж... Та ні... ви тільки подумайте... Се вона тільки зараз так говорить... Се її кров налягала... Стася хороша... Проповідь милосердя неслала вона людям все життя, а не сей поклик до дітовбивства... Ні, не вірте її словам—в ній говорять жах... Ходіте краще до дому... я буду з вами... Я поможу вам заспокоїти дітей, я зварю їм їсти... Ми нагодуємо їх, покладемо спати—і заснуть вони тихим дитячим сном, а ми будемо сидіти і слухати їх рівного дитячого дихання... А потім—ви й справді не будете залишати їх ані на одну хвилину і будете вчити їх, але вчити світлих правд ідеала, навчати любови до всіх людей і любови діяльної, живої... І виростуть вони хорошими людьми, корисними діячами—і радість та мир принесуть із собою людям... А ви, горда мати, гордо скажете всім: се мої діти... Ходіте-ж... Ходіте, хороша моя...

(Сара все час тихо плаче, Моїсей закрив очі рукою і попустив голову, а Стася закусивши палець, з мукою дивиться кудись в один пункт.)

Жінка *(безсила, покірно... сама як дитина).* Ходіте... *(одягаються, беруть дітей).*

Сара. Може вам чого треба? Так ви скажіть: коли у мене не знайдеться, то я дістану. *(Жінка тішла).*

І курс. *(махав рукою).* Нічого, нічого... спасибі... Нічого не треба.

Сара. *(після довгої павзи).* Пішли *(зітхнула).* Ах, Боже мій, Боже мій... І з-за чого все то? Там якийсь собі паночок один сидить—і от... Господи, Господи...

(На вулицях тихо).

2 курс. *(інакше сама до себе; дуже поволі).* Вчора йшла вулицею теж мати і вела дівчатко за руку... Малесеньке дівчатко... І матір убили... так просто, серед вулиці... І вона, чуючи свою смерть, ухопила свою дочку за горло... от так *(хватає себе на горло)* і задушила *(довга павза).* Чоловік один, я бачила, без шпанки, в розетібнутому пальті біжить... і кричить: „Ви вбили моїх дітей, то убийте-ж і мене“!... І кидався на козаків... Гм... Вони мабуть зглянулися на його бажання... *(довга павза).* Дівчаток трое малесеньких... першої кляси... ішли з гімназії: їх одпустило до дому добре начальство... Вони йшли, всі взявшись за руки... ранчики у них за плечима... Та так тройко і лежать на мостовій... за руки взявшись...

Сара. *(весь переповнена жахом; тихо).* Навіщо ви те все говорите? Навіщо ви те все говорите?... *(страшна павза).* Тихше... Чуєте? Чуєте? *(лише доноситься якийсь гомін).* Чого се мені... так страшно стало?

Моїсей. *(болізно).* Ой... Ой... Вони несуть когось... Навіщо вони несуть сюди? Навіщо? Сара... Піди скажи їм, що не можна сюди нести. Не треба!... Я не хочу!... Чуєте ви—я не хочу, щоб ви несли сюди! Я кричатиму! Я кричатиму!

Сара. *(кричить скільки у неї є сил).* Замовчи! *(Чутно, як і справді когось несуть. „Тихше, тихше... Передній, попусти руки, а ви підіймайте! Підіймайте! Обережнійше—що ви справді! Тихше“...)*

Голос Есфірі. Сюди, сюди... Я зараз одчиню двері.

Вихід IV.

(Двері відчиняються, входить Есфір; за нею вносять мари з убитим Борисом... ставлять долі).

Моїсей. *(хрипю).* Кого убили?

Робітник *(після павзи).* Він першим умер на барикаді... Спи, товаришу, а ми... *(не зміг договорити).*

Есфір. *(якось боком іде... іде...)* Так, так... Треба... тихше... тихше... Ми граємо в останній раз у життя...

Завіса тихо опускається.

Д і я V.

Кімната першої дії: ліжко, біля нього столик із ліками. Софія Павлівна лежить у ліжку.

Вихід I.

Надюша (*увиходить*). Ну, що-ж, мамочко? Як ти себе почуваш на новому місці?

Соф. П. Нічого, добре.

Над. А на мій погляд тобі краще було-б у твоїй спальні. І спокійніше.

С. П. Я хочу хотяй би почути, як їх ховатимуть. Скоро?

Над. Скоро, мамусю: о десятій годині.

Соф. П. Сядь біля мене, Надю (*Надя сідає*). От і нема у нас Борі... Хорошого нашого, чесного Борі...

Над. Маме... Ти знов починаєш!

С. П. Голубонько... Та не можу-ж я. Я не вірю і ніколи не повірю, ніколи, що його нема з нами. Мені все здається, що се чийсь дикий жарт і що от зараз відчиняться двері, вийде він і скаже: „Ах, мамко, мамко! Як я тебе люблю!“ (*Домлячи руки*). Навіщо!... Ах навіщо се так сталося!

Над. Мамочко... Ну, годі вже... Я те-ж ніяк до себе не можу прийти... (*жує губи; пауза*). Останніми часами так багато ми читали з ним у купі, розмовляли... І мислі все такі у нього були благородні, чисті... І він розказував мені те, чого я не могла розібрати... а тепер... (*відходить до вікна*).

С. П. Дитино моя люба... Але-ж перед тобою життя і все, що в ньому, а мені? Що-ж мені зосталося без нього? Ох, не можу-ж я, не можу... (*довга пауза*). А яка се чесна натура була. Як багато любив... От мені згадуються зараз випадки з його дитських літ. Адже-ж тут, на сих грудях виносила я його... Навіщо-ж він так рано умер? Жертвою лихоліття поліг... За ним прийдуть люди і будуть щасливі, будуть довго-довго жити — і ніхто з них не згадає, що їх тихе, спокійне життя куплене ціною смерти мого єдиного сина.

Над. Навіщо, мамо, ти так говориш? Хіба один Борис умер?

С. П. Так навіщо-ж те все? Навіщо? А що як сього вашого загального щастя ніколи не буде? Що як мій син умер за химеру, або

ще того гірше—за дрібнісеньке поліпшення загального побуту, за те, щоб хтось, десь, якісь лакеї та якісь зво́зчики могли закласти спілку? Отже найбільше убиває мене... Те, що він умер за дурницю. І вмер! Умер! Чи розумієш ти це слово? Це значить, що він ніколи більше не одчинить сих дверей і не ввійде до цієї кімнати.

Над. Не так ти, мамочко, говориш. Ти й сама добре знаєш, що не за хімеру умер наш Борис. Навіщо-ж ти трівожиш себе такими хорими та марними думками? Краще посидьмо тихо, помовчимо. Добре, мамусю? (*цілує матір і сідає близько неї; пауза*). А я тобі розкажу, мамо, про один вчинок, про один рух людської душі... Це було у вівторок. На площі де-не-де невеличкими купками товпилися люди. Нараз хто й зна відкіль летить ескадрон драгун із шаблями на голо. Офіцер кричить щось. Все, що було на площі—зезло, притулилося до стін, сховалося за стовпи, за дерева. І лише один студент—один, мамочко. Дужим рухом розірвав у себе на грудях сорочку, виставив обнажену грудь вперед і крикнув: „На, рубай!“ І хвилину стояли над ним драгуни з піднятими шаблями, але потім офіцер скомандував сховати шаблі—і весь ескадрон від'їхав пріч.

С. П. Навіщо те все... навіщо?... Хіба в тому життя? І хіба для того життя?

Над. Не знаю, мамо... Може і не для того життя, але те, що в ньому можуть бути такі хвилини—се робить життя прекрасним. І як се далеко від тої сіренької тяганини, якою „живуть“ дев'яносто-дев'ять відсотків нашої інтелігенції (*підходить до вікна*). Скільки народу на вулиці! І всі йдуть туди.

С. П. Як на „развеченіє“.. Адже-ж для них се тільки „развеченіє“. Сумне може, скорботне, але все-ж таки „развеченіє“. О, коли-б ти знала, як боляче се почувати!

Над. Неправда твоя, мамо. Може й знайдуться, звичайно, такі, для яких се буде тільки „развеченіє“, але скількох виховає сьогоднішній день! Скільки людей вернутьсЯ до дому іншими, не такими, якими вони йшли на похорон!

С. П. Але-ж се занадто жорстокий засіб для виховання. Виховати повинна книжка, розмова, життя, але не смерть... і ще така безглуздо, страшна смерть... З кулею в грудях... Як він мучився певно, любий..

Над. Ні, мамочко: мабуть ще довгі віки люди будуть виховуватись на образі смерті, ще довгий час святі істини будуть врізуватися в уми мас кров'ю мучеників. І за те, щоб прискорити наближення того часу, коли не треба вже буде умірати за проповідь власного ідеалу—ради того і вмер, мамо, наш Борис. Ми не можемо, у нас нема

даних у руках, щоб вирахувати всю безконечну вартість його смерті—для того треба довго часу. Але почувати величність і весь героїзм його смерті—і я і ти відчуваємо однаково. Так, мамочко: велика істина криється в євангельських словах, що нема більшої заслуги на землі, як умерти „за други своя“. І наш Борис, мамо, умер „за други своя“... Ні, мамочко. Горе твоє страшне і незмірне, але в тому, що твій син умер власне такою смертю, ти знайдеш силу. Не сьогодні і не завтра, але прийде така хвилина, коли ти з сльозами радості будеш говорити про Бориса і про його благородну смерть.

С. П. Що мені з того? Я воліла-би краще, щоб він був найгіршим невідданим, аби був живий. Щоб він сидів отут, біля мене і щоб я могла держати його за руку, цілувати його.

Над. Неправду говориш ти, мамо.

Вихід II.

Покоївня (з праворуч). А як же прийом?

Над. Скажіть, будьте ласкаві, що прийому не буде. І взагалі хто буде питати, всім відмовляйте.

Пок. Слухаю... *(стоїть декілька хвилин, потім нараз хитне і закриває лице фартухом).*

С. П. Чого ви, Веклуню?

Пок. Паника жаль... Ліпше-б мені померти...

С. П. От... от... Бачиш, Надю? Бачиш? Що-ж я повинна робити? *(стоїть).* Борю! Борю! Та що-ж се таке! Навіщо... навіщо так сталося?...

Над. Мамочко, мамочко! Ну, годі вже, годі... Векло, ідіть собі *(поже́вка пішла).* Мамусю, голубко... *(стає на коліна).* Ну, годі вже, годі... Нетреба... Не муч себе, мамочко *(ховає у неї голову на грудях).*

С. П. *(плаче; потім затихнувши).* Ех, Надько, Надько... Довго ще я буду плакати—ох, і довго... Ціле життя...

(Надюша сідає в крісло і неперушно дивиться кудись).

С. П. А тато... Господи, як він мучився, бідний... „Я все еперечався з ним, каже, драгував його... Навіщо я так робив? Мені-б треба було згоджуватися... в усьому згоджуватися... Може Боря тоді був би обережнішим“... І не може старий простити собі того... „І в останній навіть день, каже, я з ним посварився... Ох, як би вернути, як би вернути“,—все повторяє. „Я ніколи-б йому слова вперек не сказав. Я ходив би з ним усюди, я знав би найменше бажання його душі і виконував би його“...

Над. *(кріпилася, кріпилася, але врешті не витримала, ридас).* Ох, Борисечку, Борисечку... братіку мій милий...

С. П. От бачиш, дочко... Хто-ж тепер кого потішати буде?

Над. *(витила води).* Нічого, нічого, мамочко... Я більше не буду... Мамусю—може-б ти з'їла що-небудь?

С. П. Ні, донечко *(пауза)*. А Есфір бідна... Я її не пізнала навіть учора. Видко, що вона хоче перемогти себе, але се їй дуже трудно приходить.

(Ледве чути оркестр і величний хор... співають сумний гимн: «Ви жертвою впали». І далеко-далеко... нечути ще... але почувается, що йдуть величній маси народу).

Над. Мамо! Чуєш? Се вже несуть їх *(підходить до вікна і при-тулюється до скла).*

С. П. Видко вже? Видко?

Над. Ні, ще...

С. П. Ах, чому я не можу піднятися? Чому я не можу піднятись? Хоч би подивитись ще один раз... Хоч би здалеку...

Сад. Вся вулиця заповнена народом! В усіх вікнах, на всіх балконах! Лихтарі завішено чорним крепом і засвічено... горять серед білого дня... А з вікон, з балконів висять, колишучись, чорні жалобні прапори. Скільки їх! Написи червоним...

С. П. *(жидастся на ліжку)* Навіщо вони сей гимн мерців співають? Він всю душу вириває... Ох, перестали-б вони вже швидче... перестали-б... Або йшли-б краще другою вулицею... Навіщо вони пішли сюди? Навіщо вони мучать мене?

Над. От уже показалася голова процесії. Ланцюх робітників! Які хороші, відважні обличчя! Здорові, товариші! Вінки, мамочко, вінки! Боже мій, скільки вінків, скільки стрічок! Червоні все! І несуть їх по двоє, по двоє... А впереді дві малесенькі дівчинки несуть вінок з білих рож. Я бачу надпис: „Спіть, браття—ви все віддали, що могли віддати“. Гімназисти несуть, робітники, студенти... Боже мій—скільки вінків! Я бачу написи: „Борцям за волю!“ „Жертвам самодержавія!“ „Загинувшим у боротьбі братам!“ Прапори! Прапори! Корогви несуть!... От ще... іще... Скільки народу!... Всі з непокритими головами.

С. П. Ох, навіщо-ж вони співають... Годі-б уже співати... годі-б уже співати...

Над. Мамочко, мамочко! Ось вони! Передня труна! І в ній наш Борис!... Брата першим несуть! Він першим умер на барикадах—першим іде і в могилу.

С. П. Сину мій... сину мій... *(з великим болем сідає... голова перев'язана).*

Над. Мов живий лежить він у труні! Братіку... А за ним іде тато і держить за руку Есфір. А он ще і ще труни! Хлопчика несуть, мамо! Малесенького хлопчика... І горлечко закрите ватою... Мамочко, мамочко... Процесія зупинилася під нашим вікном.

С. П. Одчини вікно... Одчини вікно...

*(Надіюша єдиним рухом відчиняє вікно. Могутній хор із сотень грудей ври-
вається до кімнати і заповняє її звуками. Затишає все.)*

Над. Тато хоче говорити!

(Внизу чути голос Митрофана Івановича:) Рідні, кровію спаяні браття—уклін вам до землі... До цієї пори я думав, що у мене лише один син—он той молодий мертвець, що лежить у передній труні... І от тільки тепер пізнав я скільки у нього братів і сестер і скільки у мене дітей... Коли мій син був живим, я не вірив йому... не вірив в його діло, не вірив святощам його мрій... І треба було його смерті, щоб розкрити мені очі... І от тепер очі мої розкрилися... І заклинаю я вас усіх, хто zostався живим. Всіх, кого бачу тут... Батьків, матерей... Братів і сестер... Ідьте усі! Всі йдьте туди, куди йшов мій син! Прямуйте всі за його ідеалом—і тоді може не буде вже більше таких смертей на землі... А я... всі свої дні... всі останні сили свої віддам на служення тій великій, святій справі, за яку вмер мій перший і мій єдиний син! І клянуся я в тому всенародньою клятвою перед трупом мого сина... Борисе!... Борисе!... Чи чуєш ти?

(І знову пліне могутній спів, чути шумляву багатотисячну товпу, ридання жінок).

Над. Рушили! Знову ідуть! Увесь нарід! Боже, скільки тисяч народу! Всі співають і йдуть вперед, вперед... Ось він!... Ось вільний нарід! Він іде вже, іде! І ніхто його не зупинить! Вперед!... Іди за своїми борцями! Вже пробив слухний час! Вже близько світла будуччина! Вперед же, вперед!... До світла, до сонця, до свободи! Хай живе свобода!

С. П. *(підійшла тим часом до вікна, простягає в нього руки і кричить)* Боря!... Боря!... Куди-ж ти!... *(падає, зомліла, на руки дочки).*

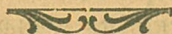
(Звук досягають страшенної сили і ллються нестриманим потоком).

Завіса тихо спадає.

ВИДАВНИЧЕ Т-ВО
„РІДНА ДУМКА“.

у м. Харькові.

Г. Хоткевич „Лихоліття“—1905 рік.—п'еса з революційного життя ціна 5 карб. 50 к.

„ „На залізниці“—п'еса з революційного життя 1905 р.

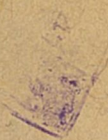
„ „Чорна Рада“ (по Кулішу) історична п'еса.

„ „Вони“ драматичний етюд.

Портрет Миколи ЛИСЕНКА.

25 -
416625/241

ХАРЬКІВ
Друкарня „ПЕЧАТНИК“ Рибна, 28.
1919 р.

